

RECENSIONS

Joaquín MILLÁN RUBIO, *La Orden de Nuestra Señora de la Merced (1301-1400)*. Roma, Instituto Histórico de la Orden de la Merced 1993, 768 p.

Vet ací una sòlida i documentada investigació a propòsit de la primera crisi institucional suscitada a l'interior de l'orde mercedari durant el generalat de Raimon Albert (1317-1330) el qual, desmarcant-se de l'ideari primitiu, accelerà la clericalització d'aquest orde (fonamentalment laical en els seus orígens) dedicat a la redempció de captius. En una segona part del llibre que ací comentem, l'autor examina la profunda crisi d'identitat que experimentaren els mercedaris durant els anys 1331-1400 en què, inicialment dedicats exclusivament a la redempció de captius cristians a territoris islàmics, es vegeren llavors temptats per d'altres identitats. Millán, posa de relleu com, sortosament, durant el segle xv, els frares de la Mercè maldarien per recuperar, fructuosament, llur carisma tradicional al servei de la llibertat.

L'obra, entre d'altres coses, conté interessantíssimes notícies sobre la casamare de Barcelona, i sobre els convents de El Puig, L'Olivar i Bonaire, així com de 46 convents més al llarg dels segles xiv i xv (Vg., pp. 609-715), dels quals ens plau de destacar les implantacions mercedàries baixmedievales del Principat ubicades a: Agramunt, Berga, Castelló d'Empúries, Girona, Lleida, Montblanc, Santa Coloma de Queralt, Tarragona, Tàrraga, Tortosa i Vic. És d'agrair l'utilíssim i complet índex de noms i llocs (pp. 719-768), així com el regest i transcripció d'abundosa documentació; mentre trobem a faltar una relació ordenada de les fonts arxivístiques i de la bibliografia citada, al llarg de tan documentada i reexida investigació històrica.

V. S.

Vito T. GÓMEZ GARCÍA [ed.]: *Francisco Coll, O.P. (1812-1875): Obras Completas*. Pres. de Umbelina del Barrio Cuervo. Valencia, Dominicas de la Anunciata 1994, 1127 p.

El 1993 apareixia la voluminosa recopilació de testimoniances diverses sobre la vida i irradiació espiritual del religiós dominic Francesc Coll i Guitart

(Gombrèn 1872 - Vic 1875); allí s'editava llavors una valuosa documentació que abastava un extens arc cronològic que es remuntava al naixement del P. Coll, arribant fins a l'any de la clausura del procés ordinari informatiu de beatificació i canonització (1931). En aquest segon volum que ara ressenyem l'infatigable P. Vito edita, per primera vegada, les obres completes del Beat Francesc Coll integrades, principalment, per textos legislatius adreçats tant a la Congregació de Religioses Dominiques de l'Anunciata, que el mateix Beat Coll fundà a Vic (1856), com també adreçats al Beateri de de les dominiques de Vic (que dirigí des del 1858 fins el 1875 any de la seva mort); també per textos epistolars i, sobretot, per escrits pastorals dels quals destaca el devocionari titolat *La Hermosa Rosa* [amb diverses edicions: Vic 1852, 1855 i 1912 (aquesta darrera, pòstuma, realitzada pel canonge Jaume Collell); Barcelona 1853 i 1859], un suggestiu llibretó escrit en català i d'àmplia divulgació al Principat durant la centúria passada, i que el seu autor, el P. Coll, repartia després de les Missions Populares que predicava a les poblacions de Catalunya amb la finalitat prioritària d'assolir restaurar les bases de la vida cristiana a través de la pregària, el res del Rosari en família, la confessió, la participació i culte de l'Eucaristia, etc.

Aquesta edició de les obres completes del P. Coll està àmpliament anotada i amb sòlides introduccions degudes a l'editor, però no és crítica en el sentit estricte, ja que tots els documents originals s'ofereixen normalitzats en el castellà actual, i els textos catalans es publiquen en una versió castellana no sempre prou literal. L'obra es completa amb unes encertades il·lustracions complementàries, i amb uns utilíssims índexs de matèries, persones i llocs. Observem, però, que els noms de persona no sempre són adientment alfabetitzats puix mentre, d'una banda, Tomàs de Kempis, Tomàs d'Aquino, Joan d'Àvila, Àngela de Foligno etc. són correctament alfabetitzats; per l'altra són incorporats de manera incorrecta a l'índex: «Granada, Luis» (en comptes de «Luis de Granada») o «Charmes, Th.» (en comptes de «Tomás de Charmes», del qual no s'indica que sigui caputxí!), per exemple.

Ens plau de manifestar ací una cordialíssima i afectuosa felicitació al P. Vito per la seva valuosa tasca d'arreplec i sistematització de tan rica i dispersa documentació sobre el fundador de les religioses dominiques de l'Anunciata, escorcollada a 13 arxius distints: de casa nostra, Madrid (seu de l'actual casa generalícia de les Dominiques del P. Coll), Amèrica i Roma.

V. S.

INSTITUTO HISTÓRICO DE LA PROVINCIA [DOMINICANA] DE ARAGÓN: *La Provincia Dominicana de Aragón en la primera mitad del siglo XIX*. Valencia, Provincia Dominicana de Aragón 1994, 453 p.

Presentem aquesta valuosa recopilació i edició de fonts documentals inèdites, les quals seran d'especial utilitat per a la redacció de la història completa dels frares predicadors als territoris de l'antiga Corona d'Aragó en els anys immediats a l'exclaustració, i també sobre la primera dispersió d'aquets

religiosos ran de les lleis desamortitzadores de Mendizàbal. Aquest volum recull, en primer lloc, una selecció de documents dels anys 1800-1837 sobre l'acció pastoral de Sant Ignasi Delgado, O.P. (1761-1838), Vicari Apostòlic del Tunkín Oriental (a cura de L. Galmés, pp. 9-38). Seguidament s'edita el contingut dels anys 1812-1817 del «Libro de Consejos de la Provincia [dominicana] de Aragón», amb interessantíssimes ordinacions de visita, confirmació o casació de priors i prioeres, etc. [a cura de A. Robles Sierra, pp. 39-127 el qual edita també les actes del darrer Capítol Provincial abans de l'exclaustració, celebrat a Saragossa l'any 1833 (Vg. p. 303-357) i edita, semblantment, el contingut del «Libro-Registro iniciado por Fr. Pedro Barri» (anys 1834-1860) a les pp. 359-407]. El P. Alfons Esponera (a les pp. 129-207) ens abasta alguns documents de gran significació a propòsit de la presència dels frares dominics a Mallorca (anys 1812-1843), i també reedita (a les pp. 409-452) l'estadística tretra del «Libro de Visitas», amb notícies sobre les edats, anys de professió i càrrec dels religiosos i religioses existents a la Província d'Aragó els anys immediatament abans de l'exclaustració, ran de la Visita realitzada pel P. Casaurán (entre setembre de 1831 i març de 1833), i la que efectuà el P. Barri (entre l'agost de 1834 i el juliol de 1835). Finalment, el P. Vito T. Gómez (a les pp. 209-301) publica totes les notícies referides a la Província Dominicana d'Aragó tretes del «Libro-Registro de Gracias del Maestro General Fr. Joaquín Ibarz», (anys 1825-1832).

En obres d'aquestes característiques es fa imprescindible un índex de noms i de llocs, que facilitaria molt més la utilització de la rica documentació acuradament ací publicada. Una cordial felicitació a l'Institut Històric dels dominicans per aquest destacat servei a la història eclesiàstica, de recopilació, edició, i estudi de documents.

V. S.

Amparo IBORRA BOTÍA [ed.]: *Catálogo de incunables e impresos del siglo XVI de la Biblioteca Franciscana de la Provincia Franciscana de Cartagena*. Murcia, Instituto Teológico Franciscano/Espigas 1994. 477 p., ilus.

Catàleg del fons d'obres incunables (44 exemplars) i impresos del segle XVI (1.050 fitxes) de la Biblioteca Provincial dels framenors observants de Cartagena. L'ampli equip de catalogadors ha seguit les disposicions del sistema ISBD (A) «International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarium)», i en format IBERMARC a fi de facilitar la incorporació de les fitxes a la base de dades del Patrimoni Bibliogràfic. La descripció tècnica que ens és abastada de cada exemplar, lamentablement, no és exhaustiva i a més de no transcriure íntegrament la portada (perdent-se així dades precioses a propòsit dels comentaristes de les obres clàssiques, dedicatòries dels volums, etc.) no s'ofereix el desenvolupament de les braquigrafies, causant molta fatiga la lectura dels títols o fins perdent, ocasionalment, alguns detalls d'importància com és el cas de la fitxa 630 alfabetitzada *M.T.Cic.* (sic!) havent-se pogut incorporar a les altres obres

aplegades de Ciceró (*Marco Tulio Cicerón*). Observem que no sempre s'assenyala la família religiosa on pertanyen els autors (per exemple, no s'indica la pertinença d'Alonso de Orozco [fitxes 64-84] als ermitans de Sant Agustí, tal com es llegeix a la portada d'alguna de les obres catalogades: «Ordinis Eremitarum Sancti Augustini»), i tampoc convenç massa l'adscripció dels autors de la família franciscana sota les sigles genèriques d'*O.F.M.*, puix no es matisa si es tracta d'observants, recol·lets, descalços o conventuals; adscripció que, d'altra banda, la majoria de les vegades la trobem indicada a la portada de les mateixes obres catalogades: «de observantia», «de los descalços» (fitxa 62), «Ordinis Minorum de Observantia» (fitxa 25), etc. Seguint amb aquesta rara metodologia dels catalogadors, sorprèn extraordinàriament veure, per exemple, a Duns Scot anticipadament amb les sigles anacròniques d'*O.F.M.* (fruit de la Unió Lleonesa del segle passat), ¿no hauria estat preferible *O.Min.*, tal com s'indica a les mateixes portades?; i en aquest mateix sentit, també ens semblen molt poc encertades les sigles destinades als frares carmelites (*O.C.*, que poden causar més d'una confusió) i la dels jerònims *Jer.*, ¿no hauria estat millor d'assignar-los llurs sigles oficials *O.Carm.* i *O.S.H.*? Notem, finalment, que les meditacions evangèliques de la fitxa 681, més que no pas atribuir-les al P. Jeroni Nadal, haurien d'haver estat atribuïdes al P. Agustí Vivaldi («composte dal R.P. Agostino Vivaldi») i, a la fitxa 597 en comptes de *Syva* ha de dir *Sylva*. Cal assenyalar el bon gust i criteri a l'hora de seleccionar les abundoses portades reproduïdes per il·lustració i embelliment del catàleg que, tot i les observacions assenyalades, serà un bon instrument per als investigadors de la cultura i mentalitat.

VALENTI SERRA

Genaro LAMARCA LANGA: *La cultura del libro en la época de la Ilustración. Valencia 1740-1808*. Valencia, Alfons el Magnènim 1994. 215 p.

Vet ací la publicació d'una suggestiva tesi de doctorat, on s'investiga la tipologia dels llibres existents a les biblioteques privades valencianes dels diversos estaments socials durant els anys de la segona meitat del segle XVIII realitzada, bàsicament, a partir del buidat i estudi sistemàtic de 256 catàlegs i, també, de la consulta de 1302 inventaris localitzats entre la documentació de protocols notariais. G. Lamarca, a més de comentar els diversos continguts temàtics de cada biblioteca, li plau manifestar al llarg del llibre la preocupació prioritària d'assenyalar la presència (o absència) d'autors de tarannà il·lustrat, per la qual cosa ens sorprèn de no trobar entre els autors examinats per Lamarca (ni de veure'n indicada l'absència!) al famós pare Barbadiño (= L.A. Verney) les obres del qual solien figurar a les biblioteques hispanes setcentistes, especialment el *Verdadero método de estudiar* (Madrid, 1760-1768). Observem que el *Flos Sanctorum* al·ludit a la p. 115, del qual s'afirma textualment que «no puede precisarse autor», possiblement sigui el «nou» *Flos Sanctorum* d'Alonso de Villegas (la primera edició és de 1578, amb diverses reedicions al

llarg del segle XVIII, la darrera de les quals és de 1794), text hagiogràfic d'àmplia difusió a les biblioteques de l'època examinada que desplaçà el clàssic text medieval del dominicà Jaume de Varazze (o de Voràgine). Hem d'indicar, també, que a fi d'assolir una millor classificació de les obres teològiques, l'autor hauria fet bé de servir-se de l'obra de H. Hurter, *Nomenclator Literarius Theologiae Catholicae* (Innsbruck, 1903-1913). Finalment observem que l'alfabetització de l'índex de noms (importantíssim en obres d'aquesta índole), no sempre segueix una metodologia coherent; mentre alfabetitza correctament «Ignacio de Loyola, Luis de Granada, Teresa de Jesús, etc.», trobem mal alfabetitzats: Estella, D. de; Àgreda, M. de; Almeida, T.; Lombez, A.; Cádiz, D.J., etc., en comptes de: Diego de Estella, Maria de Àgreda, Teodoro de Almeida, Ambrosio de Lombez, Diego-José de Cádiz. L'obra ressenyada, tot i aquests retrets metodològics, esdevindrà d'una utilitat molt profitosa per als investigadors de la història de la cultura.

VALENTÍ SERRA

Demetrio MANSILLA REOYO, *Geografía eclesiástica de España. Estudio Histórico-Geográfico de las Diócesis*. Pres. de Justo Fernández Alonso. Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica 1994. 396 p., 556 p.

Amb una fructuosa metodologia genètico-cronològica Mons. Demetrio Mansilla ha assolit enllestir aquesta primera història global sobre la implantació de l'Església als territoris ibèrics, des dels orígens més remots (en època apostòlica) fins a la reorganització eclesiàstica del segle XVI durant la monarquia dels Àustria; obra complexa que ha necessitat molts anys d'investigació i que, certíssimament, esdevindrà un valuós instrument de treball per als estudiosos de la configuració diocesana a la geografia peninsular (principalment en època antiga i medieval). L'autor, amb un extraordinari domini de les fonts i una vasta i sòlida erudició, posa de relleu la forta incidència de les antigues divisions administratives d'època romana (sobretot a partir de l'efectuada per Dioclecià el 197) en les divisions eclesiàstiques posteriors; i, pel que fa aquest període (el més obscur per a poder determinar afinadament la geografia eclesiàstica dels bisbats) l'autor insisteix en què, originàriament, la diòcesi coincidia amb la jurisdicció territorial de la ciutat romana, i que a l'estendre's el cristianisme més enllà dels límits de la ciutat arribant a les petites poblacions i llogarrets, es sentí la necessitat de fixar els límits territorials de cada Església local. Mons. Mansilla ofereix la relació de bisbats documentats, o amb existència certa, en els segles IV i V, on ja hi figuren les nostres seus de Barcelona, Ègara, Girona i Roses. Seguidament tracta de l'organització en època visigoda (on ens trobem amb les nostres seus de Vic, la Seu d'Urgell, Lleida i Tortosa), i també s'ocupa de l'organització metropolitana peninsular (amb una especial puixança pel que fa a Tarragona, la qual ostentava ja el títol de Metròpoli civil en època romana). Un especial interès té l'anàlisi de la invasió àrab a la península amb la

conseqüent desfeta de l'organització eclesial, i la posterior restauració dels bisbats i erecció de noves diòcesis arran de la reconquesta; d'aquest període destaquem per als lectors d'A.S.T. els intents dels bisbes catalans d'independitzar-se de Narbona (Vol.II, p.218-233), annexió que venia com a conseqüència de la invasió àrab. L'autor no estalvia d'analitzar els bisbats exents (entre els quals hi trobem Besalú, Vg. Vol.II, p. 272-275, i els intents de Barcelona d'independitzar-se de Tarragona durant el pontificat de Guillem-Raimon de Vic, 1519-1525, Vg. Vol.II pp. 412-413) i, finalment, tracta de la reorganització eclesiàstica efectuada durant el segle XVI (especialment durant el regnat de Felip II), amb la creació de nous bisbats com Oriola (1564), Barbastre (1571), Jaca (1571), Albarracín (1577), Terol (1587) i finalment Solsona (1593).

El fet de tractar-se d'una recopilació i harmonització de treballs ja publicats amb les noves aportacions de l'autor, fa que els diferents capítols que integren l'obra no estiguin suficientment nexats i sovintegin les repeticions. Ens sembla dubtosa l'atribució que fa Mansilla de València a la metròpoli Cartaginense i no pas a la Tarraconense abans de l'època visigoda, i trobem abusiva la castellanització (no pas de Lérida i Gerona, així correctament escrites en castellà), sinó de Vic (escrit *Vich*) i la Seu d'Urgell (escrit *Urgel*). Finalment indicar que, en una obra d'aquestes característiques, (i destinada a ser un instrument habitual de consulta entre els estudiosos), no s'hagi publicat sense un índex de noms (i també de llocs!), i que es presenti sense la relació ordenada de les fonts emprades, les quals només apareixen citades a les notes. Una felicitació cordialíssima a Mons. Demetrio Mansilla per aquesta sòlida i acurada contribució a la història dels bisbats hispans, la qual serà orientadora de futures recerques d'història eclesiàstica.

V. S.

Manuel CLARET NONELL, *L'amor, la sexualitat i la fecunditat. El magisteri de l'Església fins a la «Familiaris Consortio»*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya/Herder 1995, 433 p.

Les diverses qüestions ètiques relacionades amb la moral matrimonial han anat adquirint un innegable protagonisme en l'ensenyament de l'Església i han suscitat no pocs debats tant en l'opinió pública en general, com en el si de les comunitats cristianes. Per això un estudi rigorós del magisteri de l'Església en aquest camp és un veritable servei als cristians en general, als estudiosos de la teologia i de la història del pensament cristià en particular, i fins i tot al mateix magisteri. Aquests servei és el que ens ofereix M. Claret en aquest treball amb el qual obtingué el grau de doctor en teologia a la Facultat de Teologia de Catalunya. Pel que fa al temps, l'estudi abraça des dels inicis del cristianisme, fins a l'encíclica *Familiaris Consortio* de Joan Pau II. Pel que fa a la metodologia, M. Claret ha optat per una acurada anàlisi dels textos, de tal manera que siguin ells mateixos els qui ens parlin. A la vegada es converteix en expert guia del lector, que difícilment s'orientarà pels camins d'aquest dens bosc d'informació.

Cada document és acuradament analitzat, valorat i situat en el seu context eclesial, sense que l'autor es deixi portar per cap judici previ. Aquesta claredat en l'exposició, sense detriment de la seva profunditat, i les successives síntesis i conclusions després de l'estudi de cada document o de cada etapa històrica, contribueix a que el lector, fins i tot el poc familiaritzat en un treball d'aquest estil, pugui fer-se plenament càrrec de les grans qüestions de fons que van aflorant al llarg de l'estudi, perquè van aflorant al llarg de la història. Els textos estudiats no són sempre de la mateixa índole. Avui ens sembla obvi que en tractar del matrimoni es parli a la vegada d'amor, de sexualitat i de fecunditat. Són qüestions bàsiques per a estructurar una teologia i una antropologia del matrimoni. Per això el tema —reflectit en el títol de la tesi— està ben escollit. El mètode històric d'aquest treball ens ajuda a comprendre moltes coses. Sense poder aquí fer-ne una completa anàlisi, voldríem subratllar algunes de les aportacions més valuoses i suggeridores. En primer lloc, l'autor ens fa caure en el compte que cadascun dels tres aspectes citats —amor, sexualitat i fecunditat— no han tingut sempre la mateixa rellevància en l'ensenyament de l'Església, ni sempre han estat valorats i interpretats de la mateixa manera. Aquesta és una de les grans aportacions d'aquest treball. El magisteri ha evolucionat. Fins i tot hi ha moments que el matrimoni és vist sobretot des de la vessant del contracte i la seva problemàtica quasi es redueix a les qüestions jurídiques. Per altra banda, el valor i significat de la relació amorosa interpersonal sols molt poc a poc ha anat ocupant un lloc en l'ensenyament de l'Església, i potser també en la nostra mateixa cultura. En segon lloc, la veu del magisteri no sempre ha estat la mateixa. Per estudiar aital magisteri l'autor ha hagut de recórrer a la patristica en els primers segles de la vida de l'Església, als concilis provincials i universals durant l'edat mitja i sobretot a textos pontificis quan s'endinsa en els temps moderns. Una dada de notable significat eclesiològic pel que toca al subjecte del magisteri. També és significatiu que el 70 % del llibre l'ocupi l'estudi del magisteri de Lleó XIII. Més encara, el Vaticà II i el magisteri pontifici posterior ocupen el 55 % del total. Aquest fet és en part degut a que l'autor ha estudiat exhaustivament aquesta darrera època històrica. Però si ho fa, és també perquè des de Lleó XIII, i sobretot des del Vaticà II, el magisteri pontifici s'ha ocupat cada cop més de la teologia i en particular de la moral del matrimoni. A més, per sorprendent que sigui, també és durant aquest temps quan l'enfocament de les qüestions més ha evolucionat. Finalment, no podem oblidar que s'ha utilitzat un mètode històric. Això ens permet seguir una llarga història d'uns mil cinc-cents anys. Sols una anàlisi tan acurada com aquesta ens podria oferir la múltiple diversitat d'aspectes i matisos que han anat aflorant i variant en el tractament el tema per part del magisteri de l'Església. En els primers segles es tractava sobre tot de justificar la bondat del matrimoni. Sant Agustí més tard, sense oblidar aquesta qüestió, ja elaborà una síntesi teològica, sense lliurar-se dels pressupòsits filosòfics de l'estoïcisme. L'augustinisme, amb la seva riquesa teològica, però també amb la seva herència estoica i amb un cert dualisme antropològic, exercirà un gran influx en els segles posteriors. A l'edat mitja agafaran més importància les qüestions jurídiques i el concili de Trento subratllarà sobretot el caràcter sacramental del matrimoni enfront de les postures

luteranes. La qüestió de la fecunditat o de la procreació sempre hi haurà estat present, però no sempre de la mateixa manera. La valoració de l'amor, es a dir de la relació interpersonal, anirà apareixent molt lentament. Caldrà arribar al Vaticà II perquè la doctrina dels fins primaris i secundaris sigui substituïda per la dels béns i per una comprensió del matrimoni fonamentada en una comunitat de vida i amor. I encara en el magisteri posterior al Vaticà II hi trobarà l'autor nous enfocaments i nous matisos. Els canvis no han estat mai sobtats. Generalment han començat a obrir-se camí molt lentament. Però l'evolució doctrinal ha anat fent camí. Aquesta és una de les aportacions més interessants d'aquest treball. Un treball que no es pot donar per tancat, per més que arribi fins als nostres dies. Perquè el camí de l'Església no s'ha acabat. Esperem que aquesta breu i fragmentada informació sigui suficient per suscitar l'interès per a la lectura d'aquest llibre. Una obra de vàlua científica, a la vegada que d'interès general. Un testimoni de com es pot estudiar amb respecte el magisteri de l'Església, tot fent una valuosa aportació a un tema d'innegable actualitat.

JORDI M. ESCUDÉ

Ángel MARTÍNEZ CUESTA, *Historia de los Agustinos Recoletos. Vol.I: Desde los orígenes hasta el siglo XIX*. Pres. de José-Javier Pipaón. Madrid, Augustinus 1995, 749 p.

La invitació del Concili Vaticà II al redescobriment de les pròpies arrels de cada col·lectiu religiós (a fi d'assolir enllaçar amb el carisma originari), ha creat una nova consciència històrica a l'interior dels ordes i congregacions religioses. A propòsit, doncs, d'aquesta realitat l'ordenació setena del Capítol General dels agustins recol·lets (celebrat el 1968), disposà que s'endagués una història general de la recol·lecció agustiniana. Ningú millor que el P. Martínez Cuesta (director del «Institutum Historicum Agustinianorum Recollectorum», de Roma) per a dur a terme aquest agosarat repte que, per a la realització del qual, tan sols comptava amb alguns precedents realitzats a partir del 1912 (quan la Santa Seu sancionà l'autonomia jurídica dels agustins recol·lets convertint-los en orde religiós), especialment a través de diverses fonts de primer ordre com l'edició del *Bullarium* de l'orde (publicat entre el 1955 i el 1973) i, també, els *Documentos de los capítulos provinciales [de la Provincia de San Nicolás], 1624-1807*, publicats l'any 1951 per M. Carceller, obres que són òbviament a la base d'aquest primer volum de la història dels agustins recol·lets.

El P. Ángel Martínez Cuesta, després de dedicar el primer capítol del llibre a l'estudi de l'influx de sant Agustí en la vida religiosa i d'analitzar, seguidament, el monacat agustiniana, es fixa en el fenomen de l'eremitisme medieval d'inspiració agustiniana que, a partir de la «Gran Unió» de 1256 es vertebrarien com a orde mendicant assolint una gran expansió numèrica i territorial amb notables fruits de santedat. L'autor, després d'analitzar la vida dels frares agustins a entre 1350-1539, amb notables signes de relaxació, es fixa en

la naixença de la recol·lecció dins dels agustins (en època posttridentina) que, a causa de les incomprendiments dels agustinians calçats (O.S.A.) o de la vella observança, acabaria amb la segregació primer d'una Província autònoma (1602-1621), i poc després amb la creació d'una Congregació amb Vicari General propi, i també amb constitucions i cerimonials distints on s'accentuava la pobresa, la penitència i l'oració mental.

El P. Martínez Cuesta, a més d'aproximar-nos la vida quotidiana durant el segle XVIII (desenvolupada en un clima d'un fort legalisme, on s'observa ja una notable decadència en la recol·lecció), tracta de l'expansió missionera dels recol·lets a Filipines (segles XVII-XVIII), i també dona notícia de la recol·lecció agustiniana als territoris americans a la mateixa època. Complementàriament s'ofereixen il·lustracions i mapes de gran utilitat, així com un complet índex de noms i de matèries.

Assenyaem l'interès de les notícies aplegades al llarg del volum sobre les fundacions del convent de Santa Mònica a Barcelona (1619-1835), implantació molt difícil a causa de l'oposició d'agustins i carmelites de la vella observança; i la de Guissona (1653-1835), les dues úniques cases d'agustins recol·lets al Principat de Catalunya. Tot felicitant l'autor per aquesta meritòria aportació a la història eclesiàstica li preguem que, ben aviat, ens abasti en un segon volum, la suggestiva temàtica de l'exclaustració i restauració de l'orde fins els nostres dies.

V. S

Miscel·lània litúrgica catalana. Vol. VI. Societat Catalana d'Estudis Litúrgics. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1995, 342 p.

Ofrecemos una breve noticia bibliográfica a propósito del sexto volumen de la prestigiosa «Miscel·lània Litúrgica Catalana», dedicada a la memoria del Dr. Janini (1915-1987), investigador infatigable y cofundador de la «Societat Catalana d'Estudis Litúrgics» (entidad filial del «Institut d'Estudis Catalans»). El profesor Janini consagró su vida al estudio de los aspectos médicos e higiénicos relacionados con las prácticas ascéticas de la Iglesia primitiva, particularmente en las aportaciones de Gregorio de Nissa, Basilio de Ancira y Jerónimo, a propósito de la dieta, el ayuno, las enfermedades, etc; más tarde, tal como pone de relieve el P. Olivar en su documentada aproximación y valoración a la obra científica de Janini (con la cual se encabeza la Miscelánea, Cf., pp. 13-17), se centró ésta en la recopilación y edición de fuentes litúrgicas de rito hispánico, las cuales constituyen un precioso instrumento de trabajo para los investigadores de la antigua tradición litúrgica hispana, valiosos trabajos de Janini que nos son recogidos (con breves comentarios) por A. Olivar (Cf., pp. 18-46, en las cuales ofrece 74 títulos de trabajos relativos a la historia de la liturgia). Seguidamente, la Miscelánea publica unas notas históricas sobre las oraciones «post vicesimam» del Oracional de Verona (a cargo de C. Godoy, pp. 47-54). Después el P. J. Pinell edita y estudia unas oraciones del siglo VII con

destino a la Iglesia de Tarragona (pp. 61-91). Sigue un documentado trabajo de S. Janeras sobre los elementos orientales en la liturgia visigótica (pp. 93-127). En una interesante colaboración en occitano, el profesor R. Cabié examina algunos aspectos significativos entre liturgia y piedad popular en la historia occitana (pp. 129-146). Seguidamente se publica un ensayo de R.M. Bofill sobre la especial sensibilidad litúrgica del poeta Joan Maragall (pp. 147-154).

En la segunda parte de la Miscelanea se publican una serie de textos de gran valor e interés historico-litúrgico. En primer lugar G. Roura edita las notas necrológicas marginales del martirologio de Adón (s.X), conservado en el archivo capitular de la catedral gerundense (pp. 157-164). También Mn. Gros publica y comenta los fragmentos de un sacramentario conservado en el Museo Episcopal de Vic (pp. 165-175), y el mismo autor, junto con J.M. Marqués, editan y estudian extensamente el antifonario de la antigua colegiata de Sant Feliu de Girona (pp. 177-326). Finalmente I. Juncosa publica por primera vez la interesante consuetud de la parroquia de Sant Julià de Tregurà (ubicada en el valle de Camprodón), actualmente conservada en el Archivo Diocesano de Vic, (pp. 327-342).

A.S.T.

Mondo Vaticano. Passato e presente. A cura de Niccolò Del re. Città del Vaticano, Lib. Editrice Vaticana 1995. 1111 p.

Visión panorámica, a modo de diccionario enciclopédico, de todo lo referente al Vaticano como institución: biografías de los papas, noticias sobre la Curia Romana, entradas sobre Academias e instituciones culturales (Archivos, Bibliotecas, Palacios, Pinacotecas, Museos), artículos sobre comisiones, funciones cardenalicias, jardines y edificaciones diversas, publicaciones etc. La obra tiene un gran interés y utilidad para el conocimiento de los organismos, terminología propia y ambiente del Vaticano, tanto en época pasada como en el presente. Los diversos artículos del diccionario (con la bibliografía básica al pie) están debidamente firmados por vaticanólogos y especialistas, que han trabajado bajo la atenta dirección de Niccolò Del Re. En las páginas 1101-1111 hallamos la relación alfabética del millar de entradas contenidas en este diccionario.

A.S.T.

Frederic RAURELL: «*I Déu digué...*» *La Paraula feta història.* Pròl. Antoni Bosch i Veciana. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1995, 462 p.

Arreplec d'alguns articles de l'autor ja apareguts a diverses revistes, principalment a «Estudios Franciscanos», «Qüestions de Vida Cristiana» i «Revista Catalana de Teologia», cosa que l'autor mai no ho indica quan, alguns

d'ells daten de 1977 [Vg., per exemple: «L'Angelologia del traductor grec d'Isaïes», pp. 401-423, publicat fa quasi vint anys a «Revista Catalana de Teologia» 2 (1977) 1-30: «Angelologia i Demonologia en Is-LXX»], i d'altres es publiquen per tercera vegada sense cap mena de modificació [Vg. per exemple: «El moviment bíblic a Catalunya» (pp. 276-293) publicat primer a la «Miscel·lània en Honor del Cardenal Narcís Jubany» (pp.491-507), i després a les pp. 4-26 del «Butlletí núm. 45 de l'Associació Bíblica de Catalunya»]; amb tot es tracta d'un seguit de treballs molt suggeridors que (tot i no tenir massa connexió entre ells) són harmonitzats i de nou divulgats en aquest volum miscel·lànic que, en el seu conjunt, ens posa de relleu el caràcter històric de la Paraula de Déu: *La Paraula feta història* com a punt de partença de qualsevol interpretació bíblica.

El conjunt de treballs de F. Raurell són estructurats en tres parts (no suficientment nexades): «De la vida al text», «Del text a la vida» i «temes de reflexió i expressió bíbliques». Pel que fa a la història eclesiàstica, interessa destacar per als lectors d'*Analecta Sacra Tarraconensia* el treball sobre el moviment bíblic durant la crisi modernista titolat: «L'exegesi catòlica del 1900 al 1992" (sic), a les pp. 217-293 de l'obra que ressenyem. La primera part abasta els anys 1900-1940 i està centrada a nivell eclesial: l'anomenada «Qüestió bíblica» i el papa Lleó XIII, les dificultats de l'exegesi sota el pontificat de Pius X, l'exegesi hispana i catalana (amb referències a Frederic Clascar, Bonaventura Ubach, Rupert M. de Manresa, etc.). La segona abasta els anys 1970-1992 [de 1941 a 1969, anys inclosos entre 1900-1992, no n'hi ha cap notícia!] i està cenyida exclusivament a Catalunya, amb una bona visió panoràmica sobre determinats moments, tendències i perspectives de la lectura bíblica a Catalunya en el camp catòlic durant els anys de postconcili, amb especials referències a la investigació i divulgació bíblica a casa nostra.

Observem que el text hauria d'haver-se revisat i harmonitzat amb més cura a fi d'actualitzar-lo ja que, per exemple, a la p. 224 hi llegim «Ara bé, fa tres mesos (sic) que es va descobrir, quasi per casualitat...», fent referència a una descoberta d'una versió del «Càntic dels Càntics» efectuada en el ja llunyà 1988 [de la qual se'n va donar puntual notícia a «Catalunya Franciscana» XXVI (1988) 194-195]. Semblantment, pel que fa a l'índex de noms, notem que el P. Raurell segueix un criteri poc clar mentre, per exemple, «Antoni de Pàdua» i «Basili de Rubí» són alfabetitzats correctament, el caputxins «Serafín de Ausejo» i «Antoni M. de Barcelona», en contra de la metodologia exposada a «*Lexicon Capuccinum*» (Roma 1951), han de cercar-se per «Ausejo, S. de» i «Barcelona, A.M. de»; endemés de barrejar a dit índex les referències de Mons. Isidre Gomà i Tomàs amb les de Mons. Isidre Gomà i Civit, nebot de l'anterior (Vg. p. 441), o també d'escriure «Gassot» (sic) en comptes de Gasol a les pp. 277 i 440, etc. A més d'aquest índex onomàstic, l'obra es completa amb un índex de citacions bíbliques i un altre de temàtic que la faran més utilitzable als estudiosos de la Paraula divina la qual «ens esperona a fer-li permanentment un espai, i a donar-li generosament un temps» (p.IX), tal com encertadament expressa el prologoïsta.

VALENTÍ SERRA

Frederic UDINA I MARTORELL, *El Pare Vergés, S.I., apòstol de la joventut: la Congregació de la Immaculada, 1923-1953*, Barcelona 1995

Aquest llibre té dos vessants de gran interès, que ben aviat es troben i es confonen en un de sol: un breu esboç de biografia de qui fou durant més de trenta anys director de la Congregació Mariana de la Immaculada, de Barcelona, i de la Purificació quasi durant el mateix període de temps; i una àmplia exposició de diverses obres apostòliques i socials que ell o bé les trobà ja fundades o contribuï a llur multiplicació i desenvolupament.

Nacut en 1866 a Barcelona en una família d'hisendats i juristes, entrà a la Companyia essent ja advocat, realitzà gran part de la seva formació a Holanda amb els jesuïtes alemanys exiliats pel *Kulturkampf*, i tot seguit va prendre la direcció de la Congregació Mariana de Barcelona.

Aquesta Congregació havia conservat el seu esperit religiós, apostòlic i cultural que a finals del segle XIX li havia conferit el pare Fiter, malgrat ja no tingués el caire univertitari dels primers temps, sinó de professionals diversos. Amb menys empena continuaren les acadèmies culturals, i també la revista *Iuventus*, creada poc abans, seguí amb el seu tarannà, que l'ha constituïda com una de les fonts d'aquest llibre (junt amb els anuaris de l'entitat i els programes dels actes més solemnes), donada la penúria documental, a causa del període revolucionari i de la guerra civil. Els anys 1930-1936 l'acadèmia dóna òbviament la preferència a la preparació d'oradors i als vigents problemes apològics.

Però la biografia del pare Manuel Vergés és la història de les moltes institucions de pietat, caritat i catequesi dels barris de Barcelona. Totes seguien augmentant, amb el mateix impuls que portaven des dels últims anys del segle XIX, en la mateixa línia de tipus paternalista i de patronat.

Aquest caràcter propiciava l'acord amb les activitats que realitzava l'Acció Catòlica oficial, que durant el període de la II República intentava incrementar-se a Espanya. El to centralista i absorvent que es va voler imposar-li a Espanya, tot seguint el model italià, es féu més suau a Barcelona amb la col.laboració immediata dels congregants en els centres diocesans de l'Acció Catòlica. El mateix pare Vergés deia que quan el convidaven a les juntes d'Acció Catòlica, li semblava que estava a casa seva, tants eren els dirigents que provenien de les seves dues congregacions de joves i senyors.

Les dificultats foren més grans en la reestructuració dels estudiants catòlics, que a més del grup provinent de les congregacions comptava amb les organitzacions generals espanyoles de joves i d'estudiants catòlics, i a Catalunya els membres de la Federació de Joves Cristians.

Amb aquesta entitat, en el seu conjunt, les friccions, malgrat la bona amistat entre els dirigents, eren més de fons, ja que aquesta última associació tenia un marcat caire sociopolític com a Bèlgica i a França, que l'allunyava de l'apoliticisme i del caràcter no estrictament social de l'Acció Catòlica i de les Congregacions.

Totes aquestes dificultats apareixen en aquesta obra tant solament insinuades. Defugides, en canvi, altres igualment importants durant la postguerra, a la mateixa Catalunya, que el cardenal Jubany apuntava en el seu seriós i

encertat *Pòrtic*. L'autor volgudament les ha callades per prudència, bàsicament perquè en aquests dies s'hi ha insistit molt, en al·lusió als mètodes de captació i proselitisme que llavors s'utilitzaven. Aquest llibre, ric en dades i experiències, s'acaba en 1953. El pare Vergés fins la seva mort, tres anys més tard, comprovà que la seva obra havia caigut en bones mans, les del pare Robert Batlle, recentment desaparegut en 1996: home essencialment organitzador, que tornà a donar a la congregació de la Immaculada un to d'interès cultural per als estudiants, i a la vegada un ambient coherent amb el que es vivia durant els decennis 1953-1960 i 1961-1970 a la Universitat de Barcelona. No es tracta sols d'una continuació, sinó d'una veritable restauració, que va donar un to nou i més eficaç al ja anomenat Fòrum Vergés.

MIQUEL BATLLORI

Ramiro VIOLA GONZÁLEZ, *Historia de la Congregación de Carmelitas Misioneras Teresianas. Vol.II: Raíces y Carisma*. Burgos, Monte Carmelo 1995, 933 p.

Després de la publicació, ara fa un decenni, del primer volum de la història de la congregació de carmelites misioneres teresianes (publicat a Burgos el 1986), en el qual s'examinava la biografia històrica i projecció pastoral del fundador (beat Francesc Palau, 1811-1872), ha aparegut un segon volum [en coincidència amb el primer centenari de la projecció «ad gentes» d'aquesta congregació carmelitana, amb la fundació argentina a Goya el 1896] en el qual s'investiga, documentada i minuciosament, la història institucional de la branca o congregació «tarraconense» de les Terciàries Descalces del Carme (actualment Carmelites Missioneres Teresianes) des de la fundació tarragonina (1871-1872, la darrera projectada pel P. Palau poc abans del seu traspàs), fins al Capítol General celebrat el juliol de 1936, inacabat a causa dels estralls revolucionaris i persecució religiosa que llavors ocorregueré.

L'autor, a més d'abastar una visió panoràmica a propòsit de les activitats, vida i projecció estrangera d'aquesta congregació religiosa (assistencial i missionera per arrel i carisma), aporta una extensa i ponderada investigació històrica sobre la fracassada (i polèmica) unió amb la branca o congregació «barcelonina» de les mateixes terciàries carmelites que fundà el P. Palau (a Ciutadella de Menorca el 1860) que, per decret de la Sagrada Congregació de Religiosos (a petició de les religioses d'ambdues congregacions per fidelitat al disseny originari de Francesc Palau), romangueren unides de l'abril de 1925 al març de 1929 en què, novament, es decretà la separació (Vg., pp. 569-716). Ramiro Viola publica en aquest volum un valuós apèndix documental (Vg., pp. 841-883), que malaguanyadament només arriba fins l'any 1902 quan, de fet, hauria estat convenient d'ampliar-lo fins l'any 1936.

Aquesta monografia històrica, realitzada amb una fecunda sistematització i síntesi d'una abundant documentació dispersa en una cinquantena d'arxius,

constitueix una destacada aportació a la història eclesiàstica que, necessàriament, haurà de ser perllongada en un tercer volum que examini l'abast de la persecució religiosa ocorreguda a partir del juliol de 1936 en la vida de les carmelites missioneres, així com la vida i activitats pastorals i assistencials de la Congregació fins els nostres dies. Observem, tanmateix, que l'autor no sempre transcriu correctament els títols de les obres i estudis escrits en llengua catalana, aplegats a la relació bibliogràfica.

V.S.

Jaime BALMES, *El Criterio*. 11ª edició. Barcelona, Editorial Balmes 1996, 347 p.

Nueva edición (décimoprimer) de la famosa y divulgada obra de Jaime Balmes, muy acertadamente titulada *El Criterio*, publicada en el lejano año 1845. En dicha obra se hace un ensayo novedoso sobre cómo dirigir las facultades del espíritu humano, ofreciéndonos un conjunto de principios, de reglas, de observaciones empíricas y, sobre todo de ejemplos, en los cuales se procura hermanar la variedad con la unidad, lo ameno con lo útil. Balmes concluye su ensayo afirmando que «el criterio es un medio para conocer la verdad, y la verdad de las cosas es la realidad» (Cf. p. 336).

A.S.T.

Vicente CÁRCEL ORTÍ: *Mártires españoles del siglo xx*, Madrid, BAC 1996.

Aquesta és una obra voluminosa (659 pàgs.), d'una gran riquesa i varietat de contingut, però sempre entorn del tema dels màrtirs de la guerra civil espanyola del 1936-1939. Té com a pòrtic tres textos de Joan Pau II sobre els màrtirs del segle xx i sobre la revisió del martirologi. Ve després una «Introducció general» sobre la noció teològica i canònica del martiri i la seva aplicació a la nostra guerra civil, amb declaracions de Papes i de bisbes i la història dels processos de beatificació d'aquests màrtirs. A continuació trobem una segona introducció de caràcter històric sobre les arrels de l'anticlericalisme i sobre les característiques de la persecució. I després d'aquesta doble introducció tenim el cos principal del llibre (pp. 111-608), constituït per les biografies dels 217 màrtirs beatificats fins al 1 d'octubre de 1995, agrupats per l'ordre cronològic de les setze tongades de beatificacions. Una darrera secció és dedicada a la bibliografia i índexs: una sòbria, força completa i objectiva bibliografia breument comentada sobre l'Església durant la Segona República, agrupada per aspectes del tema, i una sèrie d'índexs dels màrtirs: general, per llocs de naixement, per edats i per regions i províncies.

L'autor, que el 1979 havia escrit el capítol sobre República i guerra civil en el vol. V de la *Historia de la Iglesia en España* dirigida per R. García Villoslada, ha tractat específicament d'aquest tema en anteriors treballs i és reconegut com

un dels més acreditats, si no el més acreditat, especialista en els martiris de la guerra civil. Recordem dos articles seus simultanis i quasi literalment iguals, *La persecución religiosa española (1936-1939) en la historiografía antigua y reciente*, a *Burgense*, 1989, 30/1, pp. 139-193, i *La persécution religieuse en Espagne de 1931 à 1939 dans l'historiographie ancienne et récente*, a *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 1989, 84/1, pp. 48-96, i un llibre, *La persecución religiosa en España durante la Segunda República (1931-1939)*, Rialp, Madrid, 1990. Amb tanta varietat d'estudis i de materials recollits, aquesta és l'obra més completa sobre el tema, de manera que neix ja com un clàssic de referència obligada, com en el seu dia va ser-ho la d'Antonio Montero *Historia de la persecución religiosa en España. 1936-1939* (Editorial Católica, BAC 204, Madrid 1960). Les remarques puntuals que a continuació em permetré de fer no obstenen al ple reconeixement del gran mèrit i la utilitat d'aquesta obra.

Comencem pel títol. Cárcel Ortí havia donat als seus tres treballs citats el títol de «Persecució religiosa espanyola 1931-1939», o «durant la Segona República (1931-1939)», bo i suggerint la unitat, a efectes del nostre tema, dels anys de pau amb els de guerra, i també l'atribució a la República de la responsabilitat de les morts produïdes. El títol actual potser vol evitar les crítiques formulades contra els títols anteriors, però no respon adequadament al contingut, perquè, per exemple, no parla de les víctimes de la Setmana Tràgica del 1909, ni tampoc del P. Ellacuria i companys, i altres religiosos i religioses missioners, que també són «màrtirs españoles del siglo xx». De fet, els seu objectiu són els màrtirs formalment declarats tals a partir de 1986, ara fa deu anys. Si hi trobem les nou víctimes de la revolta d'octubre de 1934 a Turón (Astúries), és perquè van ser beatificats conjuntament amb d'altres del 1936, *per modum unius*. L'objecte del llibre, que n'ocupa cinc sisenes parts, és la descripció de la mort de les 217 víctimes beatificades per Joan Pau II (llista pràctica i certament molt útil), agrupades per ordre de les successives tongades de beatificacions. La resta és la història d'aquests processos i la seva justificació.

El primer dels textos pontificis del pòrtic és un fragment del discurs al Consistori extraordinari del 13 de juny del 1994, a propòsit del nou martirologi, és a dir, el catàleg oficial dels qui l'Església proposa a la veneració dels fidels i al culte públic com a sants. És l'últim llibre de la reforma litúrgica que encara queda pendent, trenta anys després d'acabar el Vaticà II, i això ja indica prou fins a quin punt la reforma del santoral ha resultat més laboriosa que la dels sacraments o de la mateixa celebració eucarística. Pierre Journel, quan va presentar les «Normes universals per a l'any litúrgic» i el «Nou calendari universal» (1969), per justificar la labor de la comissió de la qual ell havia estat ponent, i que havia suprimit moltes memòries llegendàries, deia que l'Església només ens pot invitar a pregar en nom de la veritat. I aquell calendari no suprimia cap sant, sinó només la celebració obligatòria per a tota l'Església, però era tan evident que en molts casos la raó de l'omissió era la crítica històrica que les reaccions de persones, agrupacions o països afectats van ser dramàtiques. I això que en algun cas, com el de santa Cecília, la comissió, o algú de més amunt, no va gosar ser conseqüent amb la veritat històrica. Ens podem explicar, doncs, el retard en la publicació del Martirologi, que si no vol escandalitzar la sensibilitat

històrica tan acusada de la societat contemporània haurà de ferir molts sentiments i interessos. Una comissió d'experts fa catorze anys que hi treballa, i encara no es veu la sortida del túnel. El Papa, en el discurs citat, a propòsit dels preparatius per a l'any 2000, expressa simplement la necessitat d'incloure-hi més sants de les esglésies joves. El segon text, de la carta *Tertio millenio adveniente*, diu que cal actualitzar els martirologis afegint-hi més sants casats. El tercer, de les paraules a l'*Angelus* el 30 de novembre de 1994, diu que l'Església no ha d'oblidar els seus màrtirs.

En el curs dels segles s'ha anat afinant el sentit crític i s'han superat credulitats ingènues, tant pel que fa a l'autenticitat de les guaricions miraculoses, per a les quals actualment s'exigeixen proves científiques que no es demanaven (ni existien) segles enrera, com per al context històric de les persecucions. La creixent sensibilitat històrica de cara a les motivacions no estrictament religioses de certes morts violentes (reacció contra el colonialisme, litigis de successió dinàstica, defensa del patrimoni eclesiàstic) fa pensar que avui dia no serien canonitzats alguns que actualment venerem com a sants. Així, un autor prou moderat, membre de la comissió de revisió del Martirologi s'ha mostrat força crític pel que fa a la mort martirial d'alguns sants qualificats com a màrtirs en el calendari actual: Blai, Joan I Papa, Martí I Papa, Ignasi d'Antioquia, Ireneu, Estanislau de Cracòvia, Wenceslau i Fidel de Sigmaringen (Alexandre Olivar, *El nou calendari litúrgic*, Estela, Barcelona 1970; vegeu també, *ibid.*, 30 juny, el seu parer favorable a la supressió en el calendari del 1969, de «molts papes antics indegudament celebrats com a màrtirs», i, a la mateixa data, les seves reserves sobre les observacions històriques que es podrien fer sobre alguns màrtirs mantinguts en el nou calendari). Podríem afegir encara que alguns màrtirs o confessors de la «llibertat de l'Església» ho van ser, estrictament parlant, de la defensa de les seves propietats, exempcions o privilegis temporals (Anselm, Tomàs Becket).

La introducció general explica la noció teològica i canònica de martiri per fer-ne l'aplicació a les víctimes dels anys 1931-1939. No podem oblidar el principi fonamental que formulava l'autoritat principal en matèria de beatificacions i canonitzacions: «Martyrem non facit poena, sed causa» (Benet XIV, *De servorum Dei beatificatione, et beatorum canonizatione*, T. V, lib. III, cap. XIII, de Neapoli 1774, p. 117). Per això, per paradoxal que sembli, és més decisiva la intenció del perseguidor que la de la víctima; per a aquesta, no cal que cerqués ni desitgés expressament la mort, i no és inconvenient que hagués mirat d'evitar-la, però el que cal demostrar inexcusablement és que el perseguidor va actuar *in odium fidei, Christi, vel Ecclesiae*. No n'hi ha prou amb demostrar que van matar algú «perquè era sacerdot», sinó que cal esbrinar perquè mataren els sacerdots. Cal explicar, en el nostre cas, perquè un poble com l'espanyol, profundament impregnat de sentiments religiosos, ha tingut en certs moments de la història contemporània greus i vastes explosions d'anticlericalisme. I en la reconstrucció del context històric hi ha encara molt camí a fer: basti dir que la Santa Seu encara considera prematur mostrar els documents del seu arxiu secret d'aquests anys. L'autor reconeix (p. 11) que «a veces se pueden mezclar o girirse motivos políticos, por ejemplo, al afirmar que la religión o la

Iglesia se oponen al progreso, o al orden público o perturban una determinada estructura social», però resol l'objecció dient que això ja es va dir dels màrtirs de les persecucions romanes (altres autors diran que també Jesucrist va ser mort per raons polítiques), i conclou que «en estos casos, si el que muere lo hace por su fe cristiana con paciencia, con amor, con perdón a sus mismos perseguidores, se convierte en un verdadero mártir» (*ibid.*). No crec que sigui suficient. Per molt piadosament que mori la víctima, per ser màrtir de la fe caldrà demostrar que aquelles acusacions eren injustes. Jesucrist va ser condemnat a la creu per una raó política, que era rei dels jueus i prohibia pagar impostos, però els evangelistes insisteixen que Pilat mateix va dir tres vegades que no li trobava cap culpa d'aquesta mena, perquè ni que se li declarés rei, era amb tota evidència un tipus de reialesa que no treia res a la sobirania del Cèsar. El mateix passava amb l'Església naixent. És cosa admesa per tots els comentaristes dels Fets dels Apòstols que Lluç es proposava, entre altres, una intenció apologètica: explicar que Jesús, els apòstols i els predicadors de l'evangeli no eren ciutadans deslleials o subversius, sinó que eren els seus acusadors, els jueus, els qui pertorbaven l'ordre públic. En cartes de Pau i de Pere trobem aquest mateix ensenyament: respecte i obediència a les autoritats, de manera que no es pugui dir mai *amb raó* que es comporten malament: «Que cap de vosaltres no hagi de sofrir per homicida o per lladre o malfactor o per ficar-se en allò que no li pertoca; però, si és com a cristià, que no se n'avergonyeixi, sinó que glorifiqui Déu per aquest nom» (1 Pe 4,15-16). Aquest és també un dels temes recurrents en les apologies dels primers segles, i també a les actes autèntiques dels primers màrtirs es pot veure l'interès que tenen a mostrar-se bons ciutadans: no preguen *l'emperador*, però preguen *per l'emperador*. És inconcebible que aquells màrtirs, o els altres cristians, conspiresin contra l'Imperi, es revoltessin o intentessin assassinar l'emperador o el pretor. ¿Va ser aquesta l'actitud dels catòlics espanyols, i en particular de la jerarquia, davant la República? L'obediència a la consigna d'acatament al nou règim que la Santa Seu va impartir als bisbes a través del Nunci va ser molt desigualment obeïda. Vidal i Barraquer es queixava una i altra vegada a la Santa Seu de l'actitud insurreccional de certs eclesiàstics. La revista Acción Española (imitació de l'homònima francesa), en la qual col·laboraven religiosos i fins algun bisbe, pretenia obertament la justificació teològica del dret de rebel·lió. L'ànima d'aquesta revista, i del moviment que hi havia al darrera, Eugenio Vegas Latapie, un catòlic de comunió i rosari diaris, que es dolia de l'oblit del dret públic catòlic i es mostrava més papista que el Papa i més monàrquic que el rei, va planejar seriosament l'assassinat d'Azaña i en una altra ocasió l'extermini amb gasos asfixiants de tots els diputats, des de la *Pasionaria* fins a Calvo Sotelo, com la manera més eficaç de desencadenar la guerra que ell volia contra la República, segons refereix ell mateix a les seves memòries (*Memorias políticas. El suicidio de la Monarquía y la Segunda República* (Planeta, Barcelona, 1983), pp. 310-315). De fet, es van ajuntar contra la República el sectarisme de l'extrema esquerra i el radicalisme de l'ultradreta catòlica. Es parla sovint dels atemptats que es produïen entre febrer i juliol del 36, però cal dir que venien de els dues bandes, en una espiral de violència fatal: tinent

Castillo, Calvo Sotelo, revolta militar. La insurrecció d'octubre del 34, que en la perspectiva d'aquest llibre ja forma part de la «persecució durant la República», va ser una revolta *contra* la República. Per justificar la insurrecció militar del 36 es va dir que els comunistes preparaven una revolta, i també que les matances (la persecució) estaven ja de temps perfectament programades, i fins es van exhibir documents en tal sentit, però fins i tot un historiador tan franquista i ferotgement anticomunista com Ricardo de la Cierva va reconèixer ja el 1970 que els suposats documents del complot comunista havien estat falsificats (R. de la Cierva, *Historia ilustrada de la guerra civil española* (Danae, Barcelona, 1970), I, pp. 216-219). D'altra banda, l'Església, ja del temps de la Dictadura, s'havia identificat totalment amb la monarquia i amb les dretes, i durant la República encara ho va fer més. Els obrers i camperols veien la institució eclesial i els partits catòlics com enemics seus, que s'oposaven a les millores laborals i a la tímida reforma agrària de la República.

Entre els índexs del final del volum, en trobem a faltar un de molt significatiu, el de la distribució de les morts violentes per anys i mesos. Quan, el 1960, vaig començar a treballar sobre el tema de l'Església i la guerra civil, un dels meus principals informadors va ser l'arxiver diocesà de Barcelona, Mn. Josep Sanabre Sanromà, autor d'una obra que, malgrat la seva data primerenca, té una serenitat i objectivitat molt meritòries, si tenim present el clima fanatitzat d'aquells anys, i continua essent encara avui el millor de tots els martirologis publicats (sorpren que Cárcel Ortí, que és tan bon coneixedor dels treballs sobre la qüestió, no l'esmenti entre els martirologis elencats a la secció «La persecució religiosa» de la seva bibliografia comentada, a les pp. 615-619). Sanabre em deia que el més importat de tot el seu llibre era la gràfica que té al final, amb la distribució cronològica de les víctimes, de la qual resulta que la immensa majoria dels 930 sacerdots assassinats ho van ser en els tres primers mesos, i novament alguns en el desordre de la retirada final. Sanabre distingeix molt bé l'evolució de la situació: fins a l'agost del 1936 els sacerdots són agafats i liquidats sense cap formalitat; a partir de setembre (després del decret del 28 d'agost) la creació dels Tribunals Populars comporta un començ de garanties jurídiques i els sacerdots ja no són (generalment) condemnats a mort, sinó a penes de presó. A partir dels fets de maig reconeix Sanabre que «és indiscutible que va cessar l'assassinat dels nostres companys de sacerdoci» (*op. cit.*, p. 455). Podem afegir que, cap al final de la guerra, la situació s'inverteix: si al principi vint-i-tres monjos de Montserrat van ser morts, malgrat els esforços de la Generalitat, per la seva condició religiosa (cosa que alguns insisteixen a recordar, com si ho desconeguéssim), més endavant el Germà Carles Areso, que s'havia quedat a Montserrat i feia com de majordom de la casa, va entrar a la Falange i a la cinquena columna i, en uns moments que Negrín i els tribunals d'espionatge eren implacables amb aquesta mena de delictes, ell es va salvar precisament per la seva condició religiosa (vegeu Carles Gerhardt, *Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1982, amb la introducció de J. Massot i Muntaner).

L'autor, seguint Ramón Salas Larrazábal, sosté que la disminució de les víctimes va ser conseqüència de la carta col·lectiva els bisbes espanyols (p. 75

i 96, nota 97). La carta col·lectiva, considerada amb raó col·laboració amb la rebel·lió, va ser la principal acusació contra el bisbe Polanco. La disminució es va produir a mesura que les autoritats republicanes o locals reprenien el control que havien perdut en la reacció popular contra la revolta militar, cosa que es va produir gradualment a partir de finals d'agost, com explica Sanabre, però sobretot després dels fets de maig, quan els anarquistes van ser sotmesos, es van tancar les presons clandestines, es van exhumar cementiris clandestins i es van detenir i processar culpables. Té raó, en canvi, l'autor quan indica com a causes conjuntes la sincera preocupació del ministre catòlic base Irujo (amb qui l'Església està en deute i no li ha donat mai les gràcies) i les raons polítiques de Negrín.

Un episodi ben significatiu de la situació religiosa a la zona republicana i de la propaganda que se'n feia a la nacional es va produir arran d'una notícia de la Ràdio Vaticana. En l'emissió en francès, el 9 de novembre de 1938, a les 9 de la nit, es va dir: «Per acabar les nostres notícies del Vaticà, notem el desmentiment donat per la Secretaria d'Estat del Vaticà al rumor emès recentment per alguns periòdics, que estaven a punt de restablir-se les relacions diplomàtiques entre el Vaticà i el Govern de Barcelona. L'origen d'aquesta falsa notícia ha estat el nomenament d'un Administrador Apostòlic per a la part de la província de Lleida que continua en poder dels governamentals. Se subratlla que aquest nomenament és una mesura purament religiosa. No pot ser qüestió de restabliment de relacions mentre no s'asseguri la llibertat religiosa completa a l'Espanya roja». Aquesta informació, que era un desmentiment de la propaganda republicana i una crítica a la situació religiosa a la zona governamental, va ocasionar una protesta de l'ambaixador franquista Yanguas Messía, en la qual recordava al cardenal Pacelli la mort de 16.000 sacerdots i religiosos i centenars de milers de fidels (*sic*) i, a propòsit de la frase final, deia que «de este párrafo parece deducirse que esa es la única dificultad que existe para la reanudación de las relaciones diplomáticas entre la Santa Sede y el Gobierno rojo». En un telegrama al ministre Jordana, Yanguas mostrava encara més la seva indignació i n'explicitava el perquè: aquelles paraules radiades eren dir als rojos com ho havien de fer per restablir les relacions amb el Vaticà. Per tant, encara que els franquistes denunciaven la falta de llibertat religiosa a la zona republicana, no volien que cessés, perquè això desmentiria un dels temes més repetits de la seva propaganda, i protestaven de la possibilitat que el Vaticà exhortés les autoritats republicanes a posar-hi fi (Arxiu de l'Ambaixada d'Espanya al Vaticà, Lligall 51, nº 55). És així com s'ha d'entendre l'informe de Labonne citat a les pp. 80 i ss. L'ambaixador francès veu que no hi ha culte públic, però el que no sap és que si no n'hi ha, malgrat desitjar-ho el govern, és per la prohibició expressa del Vicari General de Barcelona, P. Torrent.

Com una prova que «sus mismos ejecutores [de la persecució] quedaron satisfechos de los resultados obtenidos», esmenta la revista *L'Esquella de la Torratxa* (*sic*), que deia: «Ya vivimos tranquilos, porque hemos matado a los curas, a los que parecían curas y a los que nos parecía que parecían curas (p. 79). El text al·ludit diu literalment: Varen començar de matar capellans i gent que semblaven capellans i gent que es pensaven que semblaven capellans». Però el núm. del 23 de juliol de 1937 de *L'Esquella de la Torratxa*, que és el

que conté aquesta frase, de caràcter quasi monogràfic, amb el títol de «Tal dia farà un any», és tot ell una duríssima crítica als extremistes de la CNT-FAI i del POUM i als incontrolats pels assassinats i incendis. Després dels fets de maig d'aquell any, els guàrdies d'assalt enviats per Negrín des de València imposen l'ordre (un ordre policíac) i sotmeten aquells extremistes. Aleshores són reemplaçats els anarquistes o poumistes per comunistes o gent d'Esquerra o Acció Catalana al govern de la Generalitat, als ajuntaments, i també al Sindicat d'Arts Gràfiques, que era qui editava *L'Esquella de la Torratxa*. Una caricatura d'Alloza, a la p. 433 d'aquest número especial, expressa la nova ideologia. Es veuen les Rambles, amb els seus típics plàtans i, sota d'ells, dues fileres de guàrdies d'assalt amb fusells garanteixen la seguretat de la gent que passeja per la calçada. Els qui s'hi passen van impecablement vestits de senyors burgesos, amb capells ells, elles i fins els nens (com per desmentir *avant la lettre* aquell famós anunci d'un barretaire de Madrid, el 1939: «Los rojos no usaban sombrero»), i fins una mainadera amb uniforme i toca empeny el luxós carret d'una criatura. El títol de l'acudit diu: «La Generalitat reviscolada», i el text són aquestes paraules que, amb una al·lusió macabra als «passeigs» mortals, diu un dels vianants a la seva parella: «Això ja és un passegi que es pot aguantar, no et sembla?» Encara que no tothom anés tan ben vestit i sobretot tan ben alimentat, molts ciutadans es podien reconèixer en la sensació d'alleujament, superada la inseguretat. És cert que el terror incontrolat dels anarquistes va ser reemplaçat pel terror comunista del SIM i les txeques, però aquesta repressió de la segona meitat de la guerra era selectiva: perseguia els espies i la cinquena columna i deixava en pau els altres. Justament Negrín volia restablir el culte públic perquè les misses clandestines eren *humus* de cinquena columna i Socors Blanc. El que no és en absolut adequat en aquest acudit és el títol, perquè la Generalitat no va sortir dels fets de maig «reviscolada» sinó buidada de les principals competències. Si Franco va derogar l'Estatut l'abril de 1938, Negrín l'havia desvirtuat un any abans. En aquest mateix número hi ha acudits, particularment de «Kalders» (Pere Calders) contra els excessos comesos després de l'aixecament militar. Una parella veuen entre els pins de l'Arrabassada un esquelet amb les costelles ben marcades, i ella diu: «Mira, Quim: aquí es veu que hi van fer una costellada». De Kalders mateix és una «Auca de la reraguarda», que comença: «Un cop vençut el feixisme / surt el gra de l'anarquisme», i acaba: «Reneix la tranquil·litat / i tornem per la unitat». Les al·lusions a la presó il·legal de Sant Elies són nombroses. Contemplant la Sagrada Família, un diu: «Ja és estrany que no la cremessin»; l'altre respon: «Oh, és que no estava acabada». Conta que uns anarquistes de la Torrassa van anar al monestir de Poblet i van exigir al guardià que els lliurés els freres. Ell els diu que se n'han anat. Els anarquistes (que, per cert, parlen castellà) pregunten: «¿Cuánto tiempo hace que se han ido? Ya los atraparemos?» El guardià respon: «Farà... cosa de cent dos anys». I també el cas d'un arquitecte que tenia a l'entrada de la casa, per donar la benvinguda, un mosaic romà que deia «Salve». Uns milicians van dir que si no treia aquella «salve» cremarien la casa i s'endurien l'amo. Aquest es va limitar a canviar el «salve» per «salut». En un altre número de *L'Esquella*, Kalders dibuixava una parella al llit, el marit que arriba i la muller que li diu: «No

pensis malament, Pepet. Aquest jove és un incontrolat». Són acudits que quasi coincideixen amb els que Valentí Castanys dibuixava a París per a la revista de propaganda franquista *Occident*, dirigida per Estelrich i pagada per Cambó. És en aquest to que aquell número publica la frase de matar els capellans, etc., dins d'una «Història de la Revolució» dialogada, en quatre capítols, on tot són crítiques i denúncies dels disbarats comesos. Però potser Cárcel Ortí aprofitarà en alguna futura obra seva aquests acudits que ací esmento com una prova més de l'anticlericalisme de *L'Esquella*.

Des del clàssic llibre d'Antonio Montero (*Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, BAC 204, Madrid 1961, p. 56, nota 9) no paren de repetir, Cárcel Ortí i d'altres autors, una frase de Joan Peiró («Matar a Dios, si existiese, al calor de la revolución, [...] es una medida muy natural y muy humana»), greument tergiversada pel que fa a la veritable intenció de l'autor. El llibre de Peiró (no Peyró) que Montero i els seus epígons citen és *Perill a la reraguarda*, publicat a les Edicions Llibertat, de Mataró, el 4 de novembre de 1936. Es tracta d'una recopilació d'articles de Peiró apareguts als periòdics anarquistes matoronins *Combat* i *Llibertat*. El títol del volum reproduïx el de l'article publicat a *Llibertat* el 24 de setembre, i el perill que aquest article, i tots els altres del llibre, denunciava incansablement era que a la reraguarda la revolució es deshonrava amb assassinats injustificables. És en el context d'oposar-se, amb greu risc personal, a les matances, que Peiró escrivia el 27 d'agost: «Els atacadors i els lladres mai no han honorat cap revolució. Per contra, han estat sempre la deshonra de totes es revolucions. Tampoc no és cap honor per a una revolució el moment per a liquidar comptes personals que res no tenen a veure amb la revolució [*sic*; sobren o falten paraules, però el sentit és clar]. - Aquesta és la trista realitat, contra la qual hem reaccionat els homes responsables revolucionàriament. - Matar el mateix Déu, si existís, a l'escalf de la revolta, quan el poble enardit per la justa ira es desborda, és una mesura natural i molt humana. Matar com algú voldria matar, seria quelcom semblant als assassinats que un temps ensangonaren els carrers de Barcelona, quan aquesta es trobà resa sota la sabata dels odiats Anido i Arlegui. Aleshores, els homes eren assassinats, no pas per les activitats i procediments. Ho eren per llurs idees, di d'això hom en protestava. I nosaltres hem d'imposar-nos el deure i la dignitat de voler que entre els esbirros i els revolucionaris hi hagi diferències fonamentals» (*op. cit.*, pp. 41-42). I en un altre article, del 24 de setembre, escrivia: «El que hom sigui burgès o capitalista, no és una raó perquè els revolucionaris el persegueixin i l'exterminin. Tampoc no ho és el perseguir i exterminar capellans i frares pel sol fet d'ésser-ho. Molt menys no és cap raó el que els homes d'idees dretanes o els qui, sense ésser-ho, votaren un dia per les dretes, puguin ésser assassinats com gossos, de manera covarda i criminal. La nostra lluita és contra el feixisme, i tot el qui no sigui un feixista comprovat, siguin quines siguin les seves idees, per als antifeixistes, per als vertaders revolucionaris, ha d'ésser una persona sagrada» (*ibid.*, pp. 92-93). Podríem allargar les citacions, ja que tot el llibre és farcit d'energiques condemnes com les citades. Però acabem aquest punt recordant que Peiró va haver de fugir el 1939 a França, allí va ser detingut per la Gestapo, el govern espanyol va demanar

l'extradició, el pres li va ser lliurat i, malgrat moltes declaracions que van testimoniar que els havia salvat la vida (el superior dels Maristes, un jutge, un militar, etc.) va ser afusellat. Però el nostre autor és dels que pensen que la repressió franquista no té res a veure amb la persecució religiosa ni amb les beatificacions, i que les paraules d'aquell home just i valent en defensa dels sacerdots es poden citar com una prova de l'*odium fidei* requerit per al martiri.

Amb aquestes remarques crítiques però respectuoses, i amb tots els altres escrits meus sobre aquest tema de les beatificacions, no crec haver desencadenat «una polémica infundada y farisaica» (p. 31), sinó que voldria complir el que els bisbes espanyols demanaven en escaure's el cinquantenari de la guerra civil: «Els estudiosos de la història i de la societat han d'ajudar-nos a conèixer la veritat sencera sobre els precedents, les causes, els continguts i les conseqüències d'aquell enfrontament. Aquest coneixement de la realitat és condició indispensable per tal que la puguem superar de veritat» (*Constructores de paz*, 20 febrer 1986).

HILARI RAGUER

Ferran COLÀS I PEIRÓ, *L'Oratori de Sant Felip Neri de Gràcia. Cent anys de vida*. Barcelona 1996, 392 p., il.lus.

Primera aproximación histórica a los cien años de vida y proyección espiritual y cultural del Oratorio de San Felipe Neri ubicado en la antigua villa de Gracia (1885-1985), publicado en ocasión del IV Centenario de la muerte de San Felipe Neri (1995). El autor, después de una breve síntesis sobre la historia de Gracia, examina los primeros pasos hacia la fundación del Oratorio iniciados hacia 1850 por miembros de la Congregación de Barcelona, los cuales vieron conveniente fundar una Casa en la entonces populosa Villa barcelonesa de Gracia. La fundación contó, también, con el estímulo del obispo Urquinaona, quien veía muy necesario reforzar la presencia sacerdotal en la zona, por el notable influjo de grupos protestantes y espiritistas.

El año 1881, pues, el papa León XIII autorizaba la nueva fundación, colocándose la primera piedra del edificio el año 1883, bendiciéndose finalmente la iglesia y residencia el 2 de enero de 1885. Seguidamente el P. Colàs, presenta los motivos que, en 1891, impulsaron la construcción del actual templo (acabado en 1894), de mucha más capacidad que la pequeña iglesia inaugurada en 1885, siendo una réplica, casi exacta, del templo del oratorio barcelonés, puesto que se deseaba continuar la misma obra del oratorio desarrollada, hacía ya más de dos siglos, en Barcelona.

Revisten un especial interés los capítulos dedicados a los estragos ocurridos en el edificio y vida de la comunidad durante la «Semana Trágica» (julio de 1909) y Guerra Civil (1936-1939), con una fuerte persecución religiosa que ocasionó cinco víctimas martiriales pertenecientes al oratorio de Gracia. En la última parte de la monografía se trata de la larga etapa de reconstrucción moral y material del oratorio, y también de las actividades pastorales y culturales allí

realizadas. El trabajo de Ferran Colàs se completa con un apéndice documental (Cf., pp. 267-295), y con un estudio artístico-arquitectónico de la iglesia del oratorio de Gracia (obra de J. Artigas Domènech, 1839-1911), debido a Núria Sesé, de gran interés, que recientemente (octubre de 1995) fue presentado por la autora como trabajo de final de carrera en la Universidad Politècnica de Catalunya. Todo el volumen está acompañado de notas, bibliografía y abundantes (y muy bien seleccionadas) fotografías.

A.S.T.

Joan FLORENSA I PARÉS, *L'ensenyament a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823). El mètode dels escolapis*. Montserrat, Publicacions de l'Abadia 1996, 456 p.

Aquesta obra, com el seu títol indica, té el doble propòsit d'estudiar la realitat educativa durant el trienni liberal a Catalunya i les possibles relacions entre l'escola o ensenyament i el moment de canvi que viu el país, en referència específica a l'actuació dels escolapis. Es basa en la recerca en més de cinquanta arxius, especialment locals, i en abundant bibliografia consultada. El treball queda limitat en l'espai i el temps indicats, però també per referir-se únicament a nois i a primeres lletres, en certa mesura, al llatí o secundària.

El marc històric en què es mou el trienni és exposat en el primer capítol, atenent a tots els aspectes que s'hi impliquen: la política, la societat, l'economia, la cultura, així com l'Església i l'Escola Pia. Encara que tota l'obra vol donar una visió de Catalunya, la preeminència i preponderància de la ciutat de Barcelona, cap i casal, no deixa de tenir-hi una influència a vegades decisòria.

Pel que fa a l'Església no hi manca l'anàlisi de la situació en començar el trienni, com tampoc el de l'apatia davant la revolució liberal que la va sorprendre, i les reaccions en contra del nou règim des que s'obligà al clergat —secular i regular— a jurar la Constitució, i la reforma i secularització dels religiosos amb les causes i conseqüències, amb concrecions als Escolapis per l'excepció que els va ser feta, fins que el Congrés adoptés les resolucions pertinents sobre els plans d'instrucció pública.

Les disposicions legals sota les que s'havia d'encaminar el progrés escolar s'exposen en el capítol segon. Es fan paleses la necessitat d'una legislació i regularització que desenvolupés la Constitució, així com el fonament ideològic sobre el qual s'assentaria la mateixa: l'informe Quintana. Les lleis o projectes de llei del trienni són: un *Reglamento*, publicat el 1821, i que defineix alguns aspectes, i el *Proyecto de reglamento general de primera enseñanza* de 1822. A més altres normes afectaren els mestres, com ara l'obligació d'ensenyar la Constitució, encomanada a ells precisament per considerar-los persones dignes de respecte i consideració.

El mapa escolar de Catalunya durant el trienni, objectiu bàsic en el treball d'investigació en què es basa l'obra, queda incomplet, per manca de documentació. Anualment les Corts espanyoles demanaven informació a cada

municipi del nombre d'escoles, dels mestres, dels fons de dotació, del nombre d'alumnes, etc., informació que es recollia a través dels ajuntaments cap de partit judicial i de les respectives Diputacions. Molts arxius municipals no guarden documentació d'aquest període, i ni en l'arxiu de la Diputació ni en els Nacionals s'han trobat, per ara, aquests informes. Tot i això, de cada comarca s'ofereix la relació de les poblacions i escoles que s'han pogut documentar, amb el nom del mestre, el nivell impartit, el sou, etc., amb un mapa en què hi ha els municipis esmentats; també hi consten les poblacions en què s'ha documentat la no existència d'escola. La xarxa escolar més densa és al Maresme; la població que té més mestres és Reus.

De la ciutat de Barcelona, tractada separatament per motius pràctics, se'n dóna una relació de les escoles de l'Església, de les públiques, de les privades i d'ensenyaments especials.

Dels deu col·legis escolapis existents, s'ofereix la relació de mestres (la qual cosa indica que totes eren graduades), els nivells que cada un imparteix i la procedència de les entrades, fet que palesa la forma de manteniment dels mateixos que no era altra que els alumnes interns.

Els agents educatius, és a dir, el funcionament i finançament de les escoles, els mestres i alumnes, i les dificultats que es feren presents en els tres anys, són l'objecte del capítol quart.

L'epidèmia de 1821 que afectà directament Barcelona, però indirectament altres poblacions, la guerra que provoquen les partides aixecades en armes, les sequeres de 1821 i 1822, foren elements pertorbadors de la marxa de l'ensenyament i pals a les rodes del carro del progrés.

Els mestres no tenien cap formació específica; era una professió que la majoria exercien temporalment, esperant millor situació; pocs ho feien per vocació i convenciment (és el cas excepcional de Reus, per exemple). Encara queden reminiscències de la Confraria de Sant Cassià i de la tradició que passava de pares a fills.

Les oposicions són el nou procediment per a convertir la professió en lliure. Detectem molts mestres seglars o laics enfront de la demanda d'eclesiàstics per part dels municipis, perquè com que el sou era migrat, el clergue podia guanyar-se un complement ajudant la parròquia o gaudint d'un benefici; també els laics havien de complementar la tasca escolar amb altres feines com cirurgia, secretari de l'ajuntament, etc. Hi ha mestres absolutistes i altres de liberals, que influeixen en els alumnes i creen problemes entre el poble.

La formació del mestre preocupa i, per això, no estranya trobar propostes com la de fundar una escola per ensenyar el mètode de l'ensenyament mutu o preparar els docents en l'aritmètica mercantil, o el projecte de donar-los uns coneixements d'agricultura.

El mestre escolapi destacava perquè rebia una preparació en coneixements i didàctica de les matèries que havia d'ensenyar; en cada casa escolàpia hi havia una biblioteca que, entre altres finalitats, tenia la d'auxiliar el mestre; l'anàlisi dels currículum dels escolapis mostra la formació rebuda.

Les escoles públiques eren municipals i finançades pels corresponents ajuntaments (excepte a la ciutat de Barcelona, que no paga a ningú); el fons era

del propi i d'alguns arbitris; el sou ideal del mestre era de 300 lliures, però la majoria quedava molt per sota; pocs el sobrepassaven, i aleshores havien de pagar-se un ajudant. Com a complement (a més del segon ofici) calia recórrer a les mesades (no sempre els ajuntaments hi estaven d'acord, per motius socials i pedagògics), amb les quals podia àmpliament doblar-se el sou.

Els escolapis també cobraven el sou del municipi com a mestres públics (excepte a Barcelona); els ajuntaments estalviaven amb els escolapis, ja que cap no arribava a les 300 lliures per mestre.

Els alumnes pobres no podien assistir a l'escola; els que la freqüentaven eren fills d'artesans, comerciants, és a dir, classe mitjana; els fills d'agricultors tampoc no hi anaven o, si ho feien, faltaven en temps de collita. El nombre ideal d'alumnes per classe era el de 40; generalment no es depassava perquè no n'hi havia més. Els alumnes entraven a l'escola entre els 4 i 5 anys, i hi romanien fins als 10 si passaven a llatí o fins als 10-12 si entraven en el món del treball.

El procés educatiu, englobant-t hi l'edifici, els nivells d'ensenyament, mètodes, programes i didàctica, així com l'organització i la tipologia de les escoles amb un intent de classificació, constitueix el capítol cinquè.

No hi havia un edifici propi per a escola. L'aula era una habitació de la casa del mestre o la sala consistorial, etc.

Això precisament distingia els col·legis escolapis, que aixecaren ja a principis del segle XVIII edificis com el de Moià que presideix la vila.

Alguns municipis demanaren convents suprimits, però la Diputació donà allargues a les peticions. Les taules i bancs eren habituals en les escoles; s'hi introdueix la pissarra de pedra a més de la formada per un cuir; de les parets de l'aula pengen cartells amb les beceroles, taules de comptar, normes de civisme, pregàries.

Dintre del nom comú «primeres lletres» hi ha una gran diversitat, especialment en l'aritmètica: uns només llegeixen números, altres aprenen teoria i resolen problemes. A l'aula de llatí es donava la gramàtica llatina i després la retòrica i poètica (aquestes eren un estudi dels autors clàssics, com una història de la literatura o anàlisi de textos). Com a complement o adorn s'ensenyava, a més, música, dibuix, llengües estrangeres i matemàtiques o aritmètica teòrica.

Els sistemes o mètodes busquen solucionar dos dels problemes que afecten l'escola: abreujar el temps d'escolarització (sistema individual, simultani i simultani modificat, com el dels escolapis) i universalitzar l'ensenyament (la proposta de l'ensenyança mútua anava en aquesta línia).

Els escolapis tenen el *Método Uniforme* (aprovat el 1796), que és ahora programació, reglament, pla d'estudis, a més de tenir una incipient col·lecció de llibres escolars graduats per a algunes matèries, especialment per a l'aritmètica, i també van complementar aquesta matèria, lligada ja a la cal·ligrafia, amb l'estudi de la gramàtica castellana i el mètode epistolar (o aprendre a redactar cartes), amb la qual cosa formaven com un nivell superior de primeres lletres i paral·lel al llatí.

Arreu s'ensenyava la doctrina cristiana aprenent de memòria el catecisme; als escolapis sabem que, a més, es feia una explicació doctrinal.

El curs anava d'octubre a juliol i l'horari era de dues o tres hores al matí i

altres dues a la tarda (acomodat a l'estació). No existeix una regulació d'exàmens, sinó que cada mestre coneix els seus alumnes. Es tendeix a mitigar els càstigs; les propostes de Baldiri Reixac i les del *Método Uniforme* escolapí (que coincideixen) semblen ser la normativa desitjada. Les escoles públiques (també les dels escolapis) eren visitades oficialment per consellers designats.

Després del recorregut pel fet escolar, en el capítol sisè s'examinen les diverses postures ideològiques: els il·lustrats, els afrancesats, els liberals, l'ensenyament tradicional i els escolapis.

Els afrancesats són considerats, durant el trienni, com a col·laboracionistes i per això se'ls rebutja; les afinitats entre il·lustrats i liberals són notables.

Els escolapis catalans s'acosten a la postura dels liberals i per això l'acceptació de què gaudeixen.

De cada posició s'indica especialment l'aspecte relacionat amb l'ensenyament.

L'obra, després de les conclusions, acaba amb els apèndix, la bibliografia i les fonts i els índexs.

Un primer apèndix aporta confirmació del que s'ha dit en el text: documents com programacions, memorials, reglaments, etc.; el segon una col·lecció de làmines il·lustratives de diversos punts tractats; i el tercer una sèrie de mapes amb la distribució de les escoles conegudes al Principat i dintre de la ciutat de Barcelona.

A més de l'índex general i dels apèndixs, n'hi ha un dels noms de llocs.

Obres com aquestes dignifiquen la recerca. Molts qualificatius se'm van acudir després de la lectura: quin és l'encertat? En diré quatre, com vaig fer ja en una altra ocasió. És una obra *erudita* (erudició = coneixença vasta dels documents relatius a la ciència), plena de dades gairebé en excés, si és que això es pot dir en un treball d'investigació històrica, fet amb paciència més que benedictina). Obra *suggestiva* (= estimuladora del pensament) en alt grau, malgrat que l'estil a vegades sembli dur per la multiplicitat d'aportacions, i *suggestiva*, a més, d'infinat de temes als quals deixa el camí obert.

En un cert sentit, és una obra *ambivalent* (el terme just seria la paraula llatina *anceps*, de dos caps) per la manera com tracta i trava el dos temes del títol: l'ensenyament a Catalunya durant el trienni liberal, del que en dibuixa el mapa escolar que en configura les aportacions pedagògiques, i el mètode dels Escolapis, el treball dels quals en tractar de qüestions d'ensenyament a Catalunya en el trienni liberal o durant el segle XIX no es pot bandejar ni menystenir.

El quart qualificatiu seria d'obra de *maduresa*, no només pel fet que amb ella culminés un període d'estudis al qual res no l'obligava: el grau més alt d'estudis universitaris, sinó també per l'aplom amb que tracta el tema que expressa una veritable mestria i una no menys admirable ponderació.

Finalment, cal dir que aquest obra mostra també la tenacitat, dedicació i perícia de l'autor, així com l'amor i compromís amb l'Escola Pia i amb el nostre país.

RAMON TARRÒS I ESPLUGAS

José Ignacio GONZÁLEZ FAUS, *La autoridad de la verdad. Momentos oscuros del magisterio eclesiástico*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya/ Editorial Herder 1996, 275 p.

Leemos en la solapa de la cubierta de la obra que *La autoridad de la verdad* pretende confrontar la noción más auténtica y original de «magisterio» frente a «la verdad de la autoridad» que quisieron imponer los tradicionalistas del siglo XIX. En esta perspectiva, afirma Evangelista Vilanova en la presentación que en este siglo tomó cuerpo la noción moderna de «magisterio» mientras las sociedades occidentales corrían hacia lo que consideraban la edad adulta de la humanidad, donde ninguna autoridad imponía más verdades y normas intangibles ante el progreso de la razón y de la libertad.

Estos dos apuntes que acabo de citar presentan el trasfondo de una obra histórica y teológica a la vez. El análisis histórico de unos textos magisteriales (a nuestro parecer con una lectura bastante pobre de criteriología teológica fundamental) es finalizado hacia la conclusión (¿tomada de antemano?) de que el magisterio ordinario de la Iglesia se ha equivocado suficientemente como para postular una seria revisión del ejercicio actual del mismo. Los criterios más importantes de esta revisión los presenta el autor en una especie de decálogo para que «la función docente de la Iglesia no tiene a Dios ni se exponga a caer en error». Se trata de relativizar, de no pretender tener una palabra definitiva más allá de la relatividad histórica en que el mundo y la Iglesia están inmersos puesto que «si la tarea magisterial se considera interna a la comunidad eclesial, queda sometida a la misma relatividad histórica de toda la Iglesia peregrina en este mundo. Y no se puede pedir más al magisterio de lo que se pide al pueblo fiel que constituye la Iglesia» (p. 12). Hay que tener en cuenta que «la Iglesia, ni más ni menos que cualquier otra institución histórica está sujeta a la misma opacidad y a la misma pecaminosidad que les atenaza a todas ellas por necesarias que sean» (p. 13).

Creemos que lo dicho recoge suficientemente las tesis de la obra. Una interpretación que, a nuestro juicio, difiere sustancialmente de la comprensión católica del magisterio ordinario que se expresa, por ejemplo, en la Instrucción *Donum Veritatis* de la Congregación para la Doctrina de la Fe, sobre la vocación eclesial del teólogo (24/05/1990).

J. A. MATEO

Juan-José POLO RUBIO, *Fray Andrés Aznar Naves (1612-1682), obispo de Alguer, Jaca y Teruel*. Madrid, Revista Agustiniiana 1996, 91 p.; Javier CAMPOS FERNÁNDEZ DE SEVILLA, *Enrique Flórez. La pasión por el estudio*. Madrid, Revista Agustiniiana 1996, 92 p.

Prosegueix la suggestiva i divulgada col·lecció de perfils biogràfics promoguda pels religiosos agustinians, de la qual acaben d'aparèixer els volums núms. 10 i 11. Pel que fa a la semblança d'Andrés Aznar, cal dir que es tracta

de la primera biografia completa (tot i la brevetat) sobre la vida i l'activitat del bisbe agustinianà Andrés Aznar (1612-1682), realitzada amb bona documentació d'arxiu. L'autor d'aquest perfil biogràfic divideix la monografia en dues parts. En primer lloc ens ofereix les dades biogràfiques i principals missions desenvolupades pel P. Andrés Aznar (professor de filosofia i teologia a Osca i Lima; després assistent general de l'orde agustí a Roma) i, tot seguit, presenta les diverses tasques pròpies del seu ministeri episcopal al front de les diòcesis de l'Alguer (a l'illa de Sardenya) durant els anys 1663-1671, després al bisbat de Jaca (anys 1671-1674) i, finalment, al bisbat de Terol (anys 1674-1682). Al llarg del llibretó s'analitza acuradament (i prioritàriament) l'acció pastoral en el marc del bisbat turolenc, i a més, s'ofereix un breu apèndix documental integrat per sis documents, junt amb una relació ordenada de totes les fonts i bibliografia (Vg., pp. 83-91).

El segon perfil biogràfic és un reeixit assaig històrico-bibliogràfic (emprant la metodologia històrico-descriptiva), a propòsit de la vida i fecunda producció cultural també del religiós agustí P. Enrique Flórez (Villadiego 1702 - Madrid 1773). L'autor, amb informació abundosa i contrastada (en part manllevada de la pionera biografia sobre Flórez publicada pel P. Méndez, i també espigolada de les diverses obres i correspondència), posa de relleu, al llarg de les pàgines d'aquesta semblança, la gran erudició i passió investigadora de Flórez, del qual ens ofereix la relació ordenada de tota la seva producció bibliogràfica sobre geografia, història, teologia, etc., destacant-ne, òbviament, la famosa «España Sagrada», que començà a publicar a Madrid l'any 1747. La semblança hom pot complementar-la a través de la consulta de tota la selecció bibliogràfica que ens és servida a les pp. 89-92.

V. S.

Josep M. BENÍTEZ I RIERA, *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia 1996.

Dins la sèrie «Scripta et documenta», amb el número 52, Publicacions de l'Abadia de Montserrat ha publicat aquesta compilació de conferències i articles de diversos estudis del jesuïta i professor de la Universitat Gregoriana de Roma. La compilació l'ha prologada el Dr. Joan Bada i Elias, seguida d'una nota editorial, signada amb les majúscules JMBR, en la qual es manifesta que es tracta d'uns treballs aplegats sobre els jesuïtes i Catalunya, a falta d'una història de la província jesuítica d'Aragó. El llibre té un epíleg signat per Albert Manent.

L'autor ha reunit deu treballs: *Manresa en la vida de Sant Ignasi* (conferència); *Francesc de Borja, Virrei de Catalunya, duc de Gandia, jesuïta i sant* (article); *Acció pastoral del jesuïta... Ferrusola... de la Universitat de Cervera* (comunicació); *Expulsió dels jesuïtes d'Espanya per Carles III* (conferència); *Història de l'exili dels jesuïtes catalanoaragonesos (segle XVIII)* (article i conferència); *L'establiment dels jesuïtes a Barcelona (1881)* (article);

La trajectòria vital i intel·lectual del P. Batllori (conferència); *La Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma i els seus professors catalans* (conferència).

Es tracta de deu estudis ben fonamentats i dignes de l'erudició del professor Benítez que ha estudiat èpoques ben distintes de l'actuació de la Companyia de Jesús a Catalunya.

L'obra té uns interessants apèndixs: I. Cronologia de la història de la Companyia de Jesús i Catalunya des de 1492 a 1972 (seguint els distints segles de la seva actuació). II. Superiors generals de la Companyia de Jesús fins ara, des del 1541. III. Provincials dels jesuïtes a Catalunya des de la fundació fins ara. IV. Nomenclàtor dels jesuïtes catalans més significatius. Aquest darrer apèndix, com diu l'autor, figurarà dins del *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* dirigit per Ramon Corts, Joan Galtés i Albert Manent. Al final del llibre hi ha un índex onomàstic de tot el conjunt (conferències, articles i apèndixs), que resulta naturalment d'un gran interès.

L'obra en el seu conjunt mereix una bona felicitació a l'autor i a l'encert de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat per haver-la editada.

Tal vegada el títol del llibre és massa ambiciós, car es refereix a aspectes aïllats. Sincerament, hi hem trobat alguna mancança: alguna al·lusió a la dissolució de la Companyia el 1932 i la persecució que sofrí durant la Revolució del any 1936-1939, amb el gran nombre de jesuïtes immolats...

Frederic UDINA I MARTORELL

Romuald DÍAZ CARBONELL, *Pere Pous i Solà: estudiós i testimoni de la paraula*. Pròl. Damià Roure. Montserrat, Publ. de l'Abadia 1995.

Tres aspectes distints caldria tenir en compte en parlar d'aquest llibre, car no sols es tracta d'una biografia, sinó que aquesta fa referència a un gran estudiós i destacat professor de Sagrada Escriptura; a més, cal remarcar la personalitat de l'autor, monjo de Montserrat i ben conscient del valor del testimoniatge que ens han donat els nombrosos religiosos immolats «in odium fidei», per què entre ells hi ha precisament el nostre biografiat, el pare Pous i Solà. Heus ací, doncs, aquests tres aspectes del nostre llibre: la biografia destacada d'un destacat biblista, immolat durant la revolució dels anys 1936-39 i la singular personalitat de l'autor, el benedictí dom Romuald.

El pare Pous va néixer a Centelles el 22 de gener de 1887, fill de Pere, mestre d'obres, i de Maria, i freqüentà el Col·legi dels Germans Maristes, centre que portava poc temps al poble, fins a l'estiu de 1897.

Als deu anys ingressà al Seminari Diocesà de Vic, el dia 15 de setembre de dit any, data a la qual ens referirem més tard; romangué internat al Col·legi de Sant Josep. Però, seguint els criteris del bisbe Torras i Bages, el rector del Seminari resolgué enviar-lo a Roma a estudiar filosofia i després teologia; a la Ciutat Eterna hi estudià fins el 1913, aprofundint l'especialització en Sagrada Escriptura.

Mentrestant havia tret el títol de Doctor en filosofia i seguint la carrera eclesiàstica cantà missa el 1910, amb dispensa respecte la seva edat; essent també Doctor en teologia passà a estudiar a l'Institut Bíblic Pontifici, des del qual escriu sobre els seus estudis al bisbe Torras i Bages, que l'estimula en els seus projectes. I per completar la seva formació en l'especialització que hem esmentat viatja als països de la Bíblia. Això li permet de conèixer Síria, Galilea, Samaria, Judea i Egipte i amb tot aquest bagatge el porten a Vic, on començà la seva llarga tasca docent, com a professor de Sagrada Escripura, al Seminari de Vic, des de 1914 fins a la seva martirial mort.

La seva formació religiosa i pietosa el porta a afrontar-se amb la persecució religiosa i de la seva ploma són expressions escrites en aquella època com les següents: «dolç encís, la forta i suau atracció de la Creu... les persecucions no espanten al cristià veritable, perquè en la Creu i en el sofriments hi sap veure l'aurora... de la benaurança eterna...». Les seves temences, i podem dir les seves esperances, aviat s'acompliren: el dia 14 de setembre del 1936 fou detingut per dos milicians que el portaren a l'Ajuntament, empresonat pel Comité de Milícies Antifeixistes, i el dia següent fou conduït a la carretera de Barcelona, al trencall que porta a Manresa, i allí fou afusellat. Com hem dit abans, en un dia com aquest, el dia 15 de setembre (de l'any 1897) havia ingressat al Seminari de Vic.

Així moria aquell savi escripturístic, doctor en teologia, canonge de la Seu vigatana i, com escriu l'historiador Pujol i Albanell, se l'ha de considerar el gran màrtir de Centelles.

Però aquest llibre té encara un altre encís, junt amb el que es dona l'ofrena del màrtir com el que hem referit; en referim a l'autor; el pare Romuald Díaz, OSB, que ha pogut recordar al pare Pous en les seves estades a Jerusalem a l'Institut Ecumènic de Tantur, sense oblidar, tan allà com a Montserrat, el pare Ubach, el gran biblista benedictí, a qui va conèixer bé el nostre màrtir; dom Romuald, a més, té la mà trencada respecte als qui han donat la vida per la fe cristiana, car es va ocupar en distintes ocasions del jove immolat a Lleida, Castelló i Alau, ha escrit sobre ell i ha actuat com a vicepostulador. I encara podríem afegir el dolor que sent el pare Romuald en veure que els seus 23 germans de Montserrat, immolats entre els anys 1936-37, no es veuen encara inclosos en el procés de beatificació. Que els nostres màrtirs, avui ja en els altars, ens vulguin ajudar a tirar endavant tal procés...!

Frederic UDINA I MARTORELL

Valentí Girbau i Tàpia, *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya/Herder 1996.

El llibre de Valentí Girbau i Tàpia, *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*, representa,

d'entrada, una bona radiografia d'un bisbat català durant les darreries del XVIII i principis del XIX. De fet, aquesta tesi doctoral, suma esforços amb d'altres estudis aparescuts darrerament sobre el XVIII i el canvi liberal. Només cal citar el de Ramon Corts sobre l'arquebisbe Fèlix Amat (1750-1824) i l'última Il·lustració espanyola, el de J.M. Puivert sobre el bisbat de Girona i el mateix Joan Bada sobre la diòcesi de Barcelona a principis del XIX, ja fa uns deu anys. Una època difícil de radiografiar perquè ja s'hi entreveuen uns moments de canvi social i de convulsions polítiques que no tardarien gaire en arribar i que suposarien el trencament definitiu de la societat d'antic règim.

L'estudi de Girbau és minuciós documentalment i molt ben ordenat en la seva exposició. Va desgranant les fonts i basteix l'edifici interpretatiu en base a una descripció i a un treball pormenoritzat sobre les bases documentals. M'atreviria a dir que és un llibre molt en la línia de treball de Joan Bada, al qual li he sentit explicar, algunes vegades, la importància que suposa el refiar-se primordialment del treball i descripció de les fonts més que fer servir marcs teòrics interpretatius amb poca consistència documental. I faig aquesta reflexió en lloança de Valentí Girbau que ha seguit molt bé les orientacions del seu director de tesi i, a més, perquè considero que els treballs de Bada, i ara també el de Girbau, tenen el mèrit de ser molt bons per la seriositat en el tractament de les fonts documentals. Hi ha tant a fer en la història de l'Església a casa nostra que, ben segur, primer hem de tenir estudis d'aquesta mena. Probablement, quan hàgim cobert un bon nombre de diòcesis i abordat els problemes podrem especular un xic més. Tot i això haig de reconèixer que m'agradaria que Girbau hagués anat, alguna vegada, una mica més enllà de la font documental i hagués especulat o interpretat un xic més. En aquest sentit el contraposaria als treballs de Puigvert.

Si féssim una mica la descripció del llibre veiem com en el capítol primer, Girbau fa una descripció del marc geogràfic i administratiu del bisbat. Una introducció necessària que suposa entendre de quina manera l'estructura organitzativa de l'església és un exemple d'ordenació del territori. Com la divisió eclesiàstica i les visites pastoral han de garantir l'exercici del poder de la jerarquia. No volem pas dir que això s'aconsegueixi de totes totes però es el fonament d'una bona organització en un marc geogràfic difícil. Si fas demarcacions, etc., és perquè responen a alguna necessitat o utilitat, sinó pot passar allò que li ha passat moltes vegades a l'estat que, per mal organitzar el territori, el seu poder i funcionalitat ha estat difícil.

Del capítol segon, l'estat material de la diòcesi, en treuríem dues idees fonamentals: la pobresa de la mitra vigatana, en comparació a d'altres de Catalunya i la «febre constructora» d'esglésies (ampliació de temples). Aquest últim i interessant fenomen té a veure amb el creixement econòmic i demogràfic del XVIII català que, ja fa una quants anys, Vilar va caracteritzar tan admirablement i que els estudis posteriors no han fet res més que reforçar-ho. En aquest sentit, les transformacions econòmiques, les rompudes i l'especialització agrària, l'aiguarent, l'activitat manufacturera i la proto-indústria, etc., tindrien una incidència en el marc de l'església.

El tema de l'ampliació de la catedral de Vic és especialment interessant. Obra emblemàtica del bisbe, i que va durar vint-i dos anys, ens serveix per

veure les disputes internes entre el bisbe i el capítol, el tema econòmic i la pròpia valoració artística del moment quan es decideix enderrocar la Rodona (església romànica de planta circular) i salvar els claustre gòtic i moure'l d'ubicació, pedra a pedra.

Tot el tema de refer la situació econòmica, dels comptes i de les fonts d'ingressos és, obviament, un treball remarcable. Entenem, per exemple, com els podia afectar la revolució liberal quan veiem que les aportacions principals eren els delmes.

El capítol tercer és un notable exercici de sociologia històrica sobre els eclesiàstics, tan necessària a casa nostra però tan poc practicada i que té notables conreadors a França o Anglaterra. Anàlisi dels eclesiàstics, la seva procedència social i geogràfica, l'edat, la correlació entre tonsurats i preveres, tots ells elements que ens expliquen l'església per dins i ens dibuixen els perfils d'un ofici molt important de l'època. L'autor en treu una bona impressió del clergat parroquial del bisbat com a complidor, respectat i exemplar i fa referències a capellans il·lustrats i reformadors, aquells que seran escombrats ràpidament a partir de la primera meitat del segle XIX. És interessant l'anàlisi sobre els regulars i comprovar la riquesa del monestir de Ripoll. Un monestir sobre el qual es desfermaran les ires populars uns anys després. En aquest sentit, hagués estat bo que l'autor ens pogués clarificar si pot ser fonamentada o no aquella versió popular i d'alguns il·lustrats que argumentava que mentre la clerecia feia una feina i servia per alguna cosa els regulars eren panxacontents, plens de vicis i políticament menys avançats. En definitiva, la visió liberal dels ordes religiosos.

He trobat molt interessant el tema dels clergues francesos que venen durant la revolució i la problemàtica que suposen, així com les consideracions en la part sobre el seminari.

En el capítol sobre la biografia del bisbe, el quart, Girbau ens perfila un Veyan reformista i renovador, no dins del corrent jansenista o parajansenista, i que postulava un retorn a una fe i a unes formes de religiositat més autèntiques i sense folklorisme. Proposaria, en aquest sentit, un rigorisme moral, el menyspreu cap a la superstició que amaga les vertaderes essències religioses, el bandejament de la vida ostentosa i dels luxes. En definitiva, el retorn als orígens autèntics de l'església en la vida pastoral i en la vida privada. Alhora, era un home preparat, amb rigor intel·lectual, bon coneixedor de la doctrina, amb dots de govern i amb capacitat de trobar un punt de distensió i de diplomàcia —cas dels francesos—. En la vessant intel·lectual cal ressaltar la fundació de la importantíssima biblioteca episcopal de Vic sense la qual no s'entendria la formació de Balmes i de tants altres il·lustres clergues i d'altres estudiosos durant el XIX i XX. Girbau ens diu, alhora, que Veyan tenia una gran preocupació social i ho exemplifica amb el cas de l'avalot del pa de 1789 a Vic quan el bisbe surt en defensa dels revoltats. ¿No seria que, a part de la preocupació social, tingué el convenciment que el que feien els esvalotats era la cosa justa, seguin els paràmetres de l'antic règim, aspecte que tan bé ens va explicar Thompson en el seu estudi sobre «L'economia moral de la multitud»? Girbau posa que el bisbe era dialogant i realista o, millor dit si seguíssim a Thompson, sabia perfectament que certs còdigs populars no es podien saltar.

Pot ser útil la tipologia que utilitza Girbau per catalogar les circulars i pastorals episcopals, tot i que en escrits religiosos és molt difícil d'establir divisions. Fins quin punt, per exemple, hi ha diferències entre circulars i pastorals sobre «aspectes polítics i ideològics» i les que conviden o ordenen rogatives i Te-Deus sobre guerres, etc. ¿La mobilització religiosa no és gairebé sempre una mobilització política?. ¿En què es diferencien doctrina, ideologia i política?

El capítol cinquè ens parla de la vida parroquial. Penso que en aquest terreny d'anàlisi del paper del rector, dels obrers i de l'Obra, de les Confraries i Administracions, de les consuetes i del calendari litúrgico-festiu, els treballs de Puigvert han obert un camí molt interessant al meu entendre. Les descripcions de Girbau, sense que arribin al grau interpretatiu de Puigvert, reforcen la visió d'una església parroquial amb un clergat molt mediatitzat per la població. Una cita de J. M. Marquès reproduïda per Girbau resumeix molt bé aquesta tesi: «ni a un cristià del segle XIV ni a un del segle XIX se li hauria mai acudit de dir que la parròquia és cosa del rector». (p.402).

El darrer capítol, el sisè, tracta sobre el comportament del bisbe i l'església del bisbat durant la Guerra Gran i la del Francès. En aquest sentit tenim la sort que l'estudi es pot complementar amb els treballs de Maties Ramisa sobre el període napoleònic a la Catalunya central. M'ha interessat, especialment, la complexitat d'aquest moment històric, especialment conflictiu, i de tota la problemàtica sobre la poca oportunitat de diners que fan clergues, parròquies i dignitats per la guerra. I torno a demanar-me. ¿Podria ser que la imatge del clergat secular i regular avariciós i amant dels diners projectada per l'anticlericalisme fos alimentada per fets com aquests que descriu Girbau? Crec molt interessant, alhora, com es percep que la revolta contra els francesos és una revolució social i la posició de Veyan que roman al palau episcopal de Vic durant les diferents ocupacions de l'exercit francès. Ara, quan Girbau parla de les relacions entre Veyan i Saint-Cyr i altres generals francesos (pàgines 496-97) ens hauria d'explicar d'on ho treu i d'on reproduceix les cites (de la tesi de Ramisa?, de la «Visita ad límina»?, de la carta a Villanueva?).

Ens podem sentir satisfets, per acabar, que poguem comptar amb aquesta publicació tan ben feta i esperem que serveixi per engrescar a fer d'altres estudis d'altres diòcesis tan orfes d'investigació.

JORDI FIGUEROLA

Manfred GERWIN, *Vom Erde der Zeit. Der Traktat des Arnalds von Villanova über die Ankunft des Antichrist in der akademischen Auseinandersetzung zu Beginn des 14. Jahrhunderts.* - Münster (Aschendorff) 1996, 8au, xxv-708 S. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, N.F. Band 45).

El subtítol d'aquesta tesi d'habilitació n'exposa clarament el contingut: «El tractat d'Arnau de Vilanova sobre la vinguda de l'Anticrist en les discussions

acadèmiques del començament del segle XIV»: no es tracta de les pendències entre els beguins i fraticels més o menys influïts per mestre Arnau, sinó de les discussions acadèmiques, val a dir entre gent dedicada a l'ensenyament superior, tant a les universitats com en els estudis universitaris dels religiosos — aquelles bregues en resten, doncs, excloses.

Tot amb tot, cal remarcar que, a l'origen d'aquelles disputacions acadèmiques, hi devia haver, d'una banda, les inquietuds apocalíptiques dels beguinatges, i, de l'altra, la persuasió teològica que la propera vinguda de l'Anticrist era una qüestió inquietant i actual.

L'obra que comentem és basada en una munió de fonts pràcticament exhaurients, tant en l'ordre d'escrits ja impresos com d'obres encara manuscrites, de bibliografia antiga com de la més recent i nova, dintre una coexistència d'anàlisis detallades i de síntesis il·luminadores. Aquestes vénen sovint en resums parcials dintre el text i també en quadres sinòptics que abracen les anàlisis i les síntesis, tot alhora, per a orientar millor el lector i l'estudiós.

Sembla que l'autor s'hagi fet càrrec que es tracta d'un text de lectura no fàcil, i que s'hagi avançat a oferir al lector un fil per a anar desembullant la troca, i les troques. Això són ja les primeres pàgines orientadores, els sovintejats quadres sinòptics, i els resums i summes del final del volum. Així el lector pot anar consultant alternativament aquelles i aquells per a copsar amb més claredat la pregonesa i la transcendència dels sengles apartats.

Un altre fil a sumar és l'extensió geogràfica d'aquelles discussions arnaldianes. Se centren essencialment en el dominic parisenc Jean Quidort (Ioannes Parisiensis), en Pere d'Alvèrnis, i arriba sobretot a Henry of Harclay d'Oxford i a d'altres teòlegs escampats per diferents regions d'Europa.

Molt encertadament l'estudi s'inicia amb una copiosa biografia d'Arnau de Vilanova i amb una encertada anàlisi de les seves obres, sobretot de les més relacionades amb el tema ací estudiat; s'hi descarta com acrítica la seva vinculació amb Villanueva de Jiloca, a l'Aragó, tal com havia insinuat John F. Benton en aquesta mateixa revista (51-52, 1978-79, pp. 215-227), i com havia fet somiar a algun historiador més aragonès que aragonès; se'l té per català en un sentit ampli, i per valencià en un sentir més estricte.

Pel que fa al càlcul arnaldia del 1378 com a data de la vinguda de l'Anticrist, l'autor n'examina a fons els fonaments bíblics, les reminiscències paganes, les pseudoprocies acristianes i les ciències astrològiques, tot remarcant que Arnau, com a metge, n'assenyala els símptomes, en proposa la diagnosi i la teràpia, per tal de recuperar la Salut espiritual del món i de l'Església.

El teòleg Quidort afina més en la distinció entre la vinguda de l'Anticrist i la fi del món, i destrueix les pseudoprocies al·legades per Arnau i per altres espiritualistes del seu temps, seguidors de Joaquim de Fiore, de les sibil·les, del pseudo-Metodi i d'altres, per a insistir més en les falses interpretacions del llibre de Daniel, per a arribar a una crida a la «tolerància», val a dir a l'agnosticisme sobre aquelles prediccions, tot insistint en cinc aspectes de caire teològic.

Contrasta amb la llarga exposició escripturística per part de Quidort les més concises exposicions dels altres teòlegs antiarnaldians, entre els quals no

podem deixar de banda el carmelita de Perpinyà i bisbe de Mallorca i d'Elna fra Guiu Terrena. Però són sempre l'anàlisi d'un historiador i d'un teòleg crític que amb breus, però segures, pinzellades sap dibuixar-nos i pintar-nos tot un gran fresc de les cabòries apocalíptiques dels primers decennis del segle XIV.

MIQUEL BATLLORI

Pere CODINACHS, *Els ametllers de la carena han florit. El «Seminari claretjà màrtir» de Barbastre 1930-1936*. Barcelona, Editorial Claret 1995, 343 p.

L'autor, servint-se de les fonts documentals existents, especialment de la relació dels PP. Pablo Hall i Atilio Parussini, companys de captiveri dels màrtirs i dels arxius general i locals claretians, així com de la *Relatio et vota Congressus peculiaris super martirio*, de la Congregació dels Sants, a Roma, i de diversos testimonis orals i escrits, va refent *cum amore* la història d'aquells 51 claretians del seminari que tenia la seva Congregació a Barbastre, beatificats per Juan Pau II el 25 d'octubre de 1992. Investiga els orígens familiars, socials i religiosos —casi tots eren de famílies nombroses, pietoses i camperoles—, el caràcter i activitats de cadascun d'ells, juntament amb l'educació tradicional rebuda dins la pròpia Congregació —que perdurà com a molts ordes fins els anys seixanta—; la posició dels superiors davant l'holocaust —responsabilitats, remeis proposats, economia precària—; el caràcter personal i polític dels botxins; com es desenvoluparen els fets pas a pas, amb l'intent de completar les notícies aparegudes en les biografies dels màrtirs. L'haver de aportar fragments de testimonis escrits i orals fa que a vegades alguns capítols semblin fets de retalls de narracions, però precisament els testimonis dels màrtirs i dels supervivents és el més interessant de tot el llibre, perquè fa entendre perfectament l'ambient de l'època, els desigs de martiri i les circumstàncies dels mateix. S'hi troba a faltar una anàlisi de les idees religioses, socials i polítiques manifestades en la predicació, ensenyament i publicacions dels claretians més representatius d'aleshores, per a poder albirar quins sectors socials o polítics podien sentir-se molestos o combatuts, per a poder entendre més bé l'acarnissament contra els membres de dita Congregació. Més que la indecisió dels superiors a l'hora de donar una sortida a la greu situació existent, caldria remarcar els diferents criteris dels mateixos i el complicat o lent sistema de govern de la Congregació, posat que quasi tot havia de passar pel govern general de Roma, que no coneixia la situació canviant per moments com els del consell provincial. Cal però remarcar que en tot moment l'autor fa judicis equilibrats, contrastats i sempre ben fundats en testimonis dignes de fe.

E. ZARAGOZA

J. M. SANS I TRAVÉ, *Els templers a Catalunya. De la rosa a la creu*, Col. Els Ordes Militars, Lleida, Pagès editors 1996, 497 p. il·lus. Pròleg de Laureà Pagarolas

L'obra està dividida en quatre parts o capítols. Els dos primers tracten dels orígens de l'orde i l'acollida per part de les autoritats eclesiàstiques i civils, així com de la seva regla, expansió per Europa, privilegis reials i papals i la seva casa mare a Jerusalem. Els dos últims capítols tracten de la seva implantació a Catalunya des del segle XII fins a la seva supressió en 1312. Repasa la seva estructura interna conventual i provincial, història totes i cadascuna de les comanderies i subcomanderies que tenia, el seu funcionament intern, la seva formació, expansió i administració del seu patrimoni, els capítols provincials, els símbols, etc. I finalment el procés als templers catalans, l'ocupació dels seus béns per part de l'Hospital i la creació de l'Orde de Montesa. La bibliografia temàtica és veritablement exhaustiva. Hi falten però índex de persones i llocs, que farien més manejable l'obra. Tenim doncs a les mans una obra divulgativa, però rigorosa, una bona síntesi de la història dels templers a Catalunya, que ve a subvenir la necessitat d'aplegar en un volum les aportacions fetes durant anys sobre el tema, disperses en diverses publicacions universitàries i locals, de tal manera que hauria de figurar en tota biblioteca d'historiador català.

E. ZARAGOZA

Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas. Volumen I: Antecedentes hasta el reinado de Carlos II. Reinado de Carlos II. Año 1701. Año 1702. Año 1703. Año 1704. Año 1705*. Ed. de Josep M. Mundet i Gifre y José M. Alsina Roca. Pres. de Francisco Canals Vidal. Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo 1997. 722 pp.

Presentem per als lectors d'«Analecta Sacra Tarraconensia», molt gustosament, el primer volum de l'edició completa de l'obra inèdita *Narraciones históricas desde el año 1700 hasta 1725. Motivos que precedieron a las turbaciones de España, [y] en particular a las de Cataluña [...] confirmadas las narraciones con documentos auténticos*, enllestides pel patrici català Francesc de Castellví (Montblanc 1682 - Viena 1757) entre els anys 1733-1750, durant el seu exili per mor de la seva filiació austriacista. Aquesta obra, bàsica per a l'estudi de la Guerra de Successió a Catalunya, tot i estar pràcticament enllestida per a la seva impressió, ha romàs inèdita fins els nostres dies, conservada en diversos manuscrits servats en el Österreichischen Staatsarchiv de Viena. Josep M. Mundet Gifre i Josep M. Alsina Roca han tingut l'encert d'emprendre aquesta gegantina tasca de publicar (amb algunes anotacions) les *Narraciones históricas* de Castellví, seguint el text més acurat de les *Narraciones*, el Ms 937 (en cinc volums), del qual en modernitzen la puntuació i l'ortografia.

Al llarg d'aquest nostre segle, que ara fineix, diversos historiadors de Catalunya, des de Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915), han posat de relleu

la gran vàlua d'aquestes *Narracions* de Castellví les quals, certíssimament, seran de gran utilitat per als investigadors de la història i mentalitat dels catalans que lluitaren a favor de Carles III d'Àustria.

Ens felicitem per la publicació d'aquesta valuosa font per a l'estudi de les arrels catòliques del nostre poble que, molt aferrissadament, lluità contra les tropes de Felip V, duc d'Anjou, durant la sagnant Guerra de Successió (1705-1714), talment una veritable guerra europea, dels Habsburg contra els Borbó, que depassà, de molt, les fronteres del Principat. Òbviament, les *Narracions* de Castellví hauran de ser tingudes, necessàriament, en compte per a replantejar, i superar, els enfocs erronis i tendenciosos amb què, tantes vegades, s'ha volgut falsejar la història de la Catalunya real. Esperem, doncs, que la lectura completa de les *Narraciones históricas*, ajudi a restituir a Catalunya l'autèntica consciència històrica i, d'aquesta faisó, els nostre poble recuperi llur tradició, i assaoni les seves arrels cristianes amb la finalitat de donar fruits ben abundosos durant el tercer mil·leni.

VALENTÍ SERRA

